

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

AYRI-SEÇKİLİK İŞLƏRİNDƏ HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ ÜZRƏ

TƏLİMAT¹

Bu vəsait Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və yenidən baxılmış Avropa Sosial Xartiyasının yerli səviyyədə icra olunması ilə bağlı vəkillərin və hüquq müdafiəçilərinin bacarıqlarının artırılması” Birgə Proqramı çərçivəsində hazırlanıb. Vəsaitdə əks edilmiş fikirlər və şərtlər müəllifə aiddir və Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının rəsmi mövqeyini əks etdirmir.

© Avropa Şurası
Bakı, 2015-ci il

¹ Təlimat Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü Sevinc Əliyeva tərəfindən hazırlanıb.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
1. Ayrı-seçkiliyi qadağan edən milli qanunvericilik.....	20
1.1 Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qadağan olunması prinsiplərinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə tənzimlənməsi.....	5
1.2 Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipinin digər qanunvericilik aktlarla tənzimlənməsi..	6
1.3 Milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ayrı-seçkilikdən qorunma təminatları	8
1.4 “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının milli qanunvericiliyə təsiri	14
2. Fərqli rəftarı müəyyən edən qanunvericilik normaları	16
3. Ayrı-seçkiliyə qarşı ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələri	21
3.1 Məhkəmə və digər hüquq mühafizə orqanları	21
3.2 Ayrı-seçkiliklə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin mövqeyi.....	27
3.3 İnzibati mexanizmlər	29
4. Ayrı-seçkilikdən beynəlxalq hüquqi müdafiə mexanizmləri	31
5. Nəticə.....	38

GİRİŞ

"Bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar". Bu "İnsan Hüquqları haqqında" Ümumi Bəyannamənin ilk cümləsidir ki, bu sənəd insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüququn əsasını qoymuşdur. Lakin buna baxmayaraq, bütün dünyada milyonlarla insan üçün ayrı-seçkiliklə mübarizə gündəlik bir mücadiləyə çevrilmişdir. Belə ki, hər gün dünyanın istənilən yerində ayrı-seçkilik bu və ya digər formada özünü biruzə verir. Halbuki, bu hal insanlığın daim azadlıq, bərabərlik və ədalətə olan yönəlişi ilə ziddiyyət təşkil edir.

Bu səbəbdən də dünya ictimaiyyəti və ayrı-ayrı dövlətlər qarşısında duran ən ümdə məqsədlərdən biri ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və onunla səmərəli mübarizənin aparılmasıdır.

Bunun bariz nümunəsi kimi bir çox beynəlxalq aktlarda ayrı-seçkiliyin qadağan olunmasına dair müddəaların olması, həmçinin ayrı-seçkiliyin müxtəlif formalarına qarşı mübarizəyə yönəlmiş bir sıra beynəlxalq aktların qəbul edilməsini göstərmək olar.

"İnsan hüquqları haqqında" Ümumi Bəyannamənin (1948-ci il) 2-ci maddəsinə əsasən, hər bir şəxs irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər əqidəsindən, milli və ya sosial mənşəyindən, əmlak, sosial mövqe və digər vəziyyətindən asılı olmayaraq bu Bəyannamədə elan olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

Bundan əlavə, həmin şəxsin mənsub olduğu ölkənin və ya ərazinin, həmin ərazinin müstəqil, qəyyumluq altında olan, özünüidarəolunmayan və ya suverenliyi hər hansı şəkildə məhdudlaşmış olmasından asılı olmayaraq, siyasi, hüquqi və beynəlxalq statusundan asılı olaraq heç bir ayrı-seçkilik qoyulmamalıdır.

"İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyada (1965-ci il) irqi ayrı-seçkiliyin anlayışı verilir. Belə ki, həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, Bu Konvensiyada «irqi ayrı-seçkilik» ifadəsi məqsədi, yaxud nəticəsi siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai həyatın hər hansı digər sahəsində insanın hüquq və azadlıqlarının bərabər əsasda tanınmasını, istifadə olunmasını, yaxud həyata keçirilməsini ləğv etmək və ya pisləşdirmək olan, irqi, dərinin rəngi, nəsil, milli, yaxud etnik mənşə əlamətlərinə əsaslanan hər hansı fərqləndirməni, istisnayı, məhdudluğu, yaxud üstün tutulmanı bildirir.

"Qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyada (1979-cu il) cinsi əlamətə görə ayrı-seçkiliyin anlayışı verilmişdir.

Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən, bu Konvensiyanın məqsədləri üçün qadınlar barəsində ayrı-seçkilik anlayışı qadınların ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında insan hüquqlarının və siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və hər hansı digər sahələrdə əsas azadlıqların zəiflədilməsinə, yaxud tanınmasını, qadınların onlardan istifadə etməsini, yaxud onları həyata keçirməsini heçə endirməyə yönəldilmiş cinsi əlamətə görə hər hansı fərqləndirmə, istisna, yaxud məhdudluğu deməkdir.

Yuxarıda sadalanan və müxtəlif sahələrdə ayrı-seçkiliyi qadağa edən müddəaları nəzərdə tutan digər beynəlxalq aktların sırasında "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası (1950) (bundan sonra Konvensiya) ən mühüm yeri tutur.

Belə ki, sözügedən Konvensiyaya qoşulmuş hər bir dövlət öz yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin həmin Konvensiya ilə təsbit edilən hüquqlarını qorumağa məcburdur. Konvensiya ilə nəzərdə tutulmuş hüququ pozulmuş şəxs isə real, çatımlı və effektiv hüquqi müdafiə mexanizminə - Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə (bundan sonra Məhkəmə) müraciət etmək imkanına malikdir.

Konvensiyanın 14-cü maddəsində deyilir: "Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərə görə ayrı seçkilik olmadan təmin olunmalıdır".

Konvensiyanın sözügedən maddəsi ilə bağlı qəbul edilmiş məhkəmə qərarlarını təhlil etdikdə (məsələn, Əbülfəz, Kabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı iş (1985)) belə bir

nəticəyə gəlmək olar ki, ayrı-seçkilik əsaslı səbəb olmadan şəxslə və ya qrupla digərlərinə nisbətən daha əlverişsiz rəftar hallarını özündə ehtiva edir.

Qeyd edək ki, insan haqlarına dair məcburi xarakter daşıyan ilk beynəlxalq sənədlərdən olan Konvensiya digər aktlardan fərqli olaraq bərabərliyə və ayrı-seçkiliyin qadağa edilməsinə daha çərçivəli münasibət bildirmişdir.

Belə ki, Konvensiyanın 14-cü maddəsi dövlətlərin üzərinə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi vəzifəsini ümumi şəkildə qoymur. Konvensiya üzv dövlətlərin üzərinə Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi zamanı şəxslərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmamasını təmin edilməsi vəzifəsini qoymuşdur. Beləliklə də, bu maddə müstəqil "bərabərlik hüququnu" yaratmır.

Lakin 2000-ci ildə qəbul edilmiş "İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında" Konvensiyaya dair 12 sayılı Protokol artıq ayrı-seçkiliyə qadağanın tətbiqi dairəsini genişləndirmişdir.

Belə ki, 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir: "Qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan istifadə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.

Həmin maddənin 2-ci hissəsinə görə, heç kim 1-ci bənddə sadalanan hər hansı əsasa görə hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır.

Beləliklə, bu maddə 14-cü maddənin tətbiqi dairəsini genişləndirir və həmçinin əlavə olaraq, şəxsin aşağıdakı hallarda ayrı-seçkilikdən müdafiəsini nəzərdə tutur:

- şəxslərin milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hüquqlarından istifadəsi zamanı ayrı-seçkiliyə məruz qalmaması;
- dövlət orqanlarının milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vəzifələrindən irəli gələn hüquqlardan istifadə zamanı şəxslərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmaması (yəni dövlət orqanları milli qanunvericiliyə əssən müəyyən vəzifələri yerinə yetirərkən şəxslər arasında ayrı-seçkiliyə yol verməməlidirlər).
- dövlət orqanları tərəfindən diskresion səlahiyyətlər həyata keçirilərkən şəxslərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmaması;
- dövlət orqanlarının hərəkəti yaxud hərəkətsizliyi nəticəsində ayrı-seçkiliyə məruz qalmama (məsələn, polislərin kütləvi iğtişələr zamanı hərəkətləri).

Lakin ayrı-seçkiliyə daha ümumi və geniş qadağanı nəzərdə tutan 12 sayılı Protokol Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya olunmadığından, ərizəçilər yalnız Konvensiyanın 14-cü maddəsinə rəhbər tutaraq Azərbaycan Respublikasına qarşı Məhkəməyə şikayət ərizəsi ilə müraciət edə bilərlər.

Bu səbəbdən də hazırkı materialda, ayrı-seçkiliyi qadağa edən milli qanunvericilik və ayrı-seçkilikdən müdafiə edən milli hüquqi mexanizmlər məhz Konvensiyanın 14-cü maddəsi prizmasından araşdırılmışdır (yəni 14-cü maddə ilə bağlı Məhkəmədə uğur qazanmaq üçün milli müdafiə mexanizmlərindən səmərəli istifadə qaydaları nəzərdən keçirilmişdir).

Həmçinin təcrübədə Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bağlı şikayətlərin səmərəli hazırlanmasında problemlərin olmasını, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasına dair indiyə qədər Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bağlı qərarların qəbul edilməməsinə nəzərə alaraq, ayrı-seçkiliklə bağlı Avropa Məhkəməsinə verilən şikayətlər hazırlanarkən diqqət yetirilməli olan əsas məqamlara toxunulmuşdur.

1. Ayrı-seçkiliyi qadağan edən milli qanunvericilik

1.1 *Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qadağan olunması prinsiplərinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə tənzimlənməsi*

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının (bundan sonra Konstitusiya) 25-ci maddəsinin (Bərabərlik hüququ) I hissəsində deyilir: “Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir”.

Hər kəsin qanun qarşısında bərabər olması məhz hüquqi dövlətə məxsus olan ən vacib prinsiplərindən biridir. Belə ki, hüquqi dövlətdə hüquq bərabərliyinin mövcudluğu dövlətin və hakimiyyətin legitim olmasının əsas meyarıdır.

Hesab edirik ki, sözügedən maddə (yəni hər kəsin qanun qarşısında bərabər olması) aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- 1) Konstitusiya və qanunlarda nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqların hər kəs üçün eyni həcmdə olması;
- 2) Qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələrin bərabər olması;
- 3) Eyni hərəkətlər törətmiş subyektlər üçün bərabər hüquqi məsuliyyətin mövcudluğu.

Bununla yanaşı Konstitusiyada təsbit edilmiş 25-ci maddənin I hissəsi həmin maddənin III-cü hissəsi ilə möhkəmləndirilir: “Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır”.

Beləliklə də, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin III bəndi ilə ayrı-seçkiliyin əsas və daha çox rast gəlinən əsasları sadalanaraq qadağa edilir.

Həmin maddənin IV hissəsində deyilir: “Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz”.

Bununla da, 25-ci maddənin III hissəsində sadalanan əsaslara görə heç kəsin istənilən digər bir şəxsdən nə üstün, nə də ki, əskik vəziyyətdə olmaması bərqərar edilir.

Beləliklə, ümumi qaydada bərabərlik prinsipini bərqərar edən Konstitusiya, həmçinin ayrı-seçkiliyə ən çox yol verən əlamətləri də sadalamış və həmin əlamətlərə görə bərabərlik prinsipinin pozulmasını qadağan etmişdir.

Bundan başqa, tarix boyu şəxsın məhz qadın olması səbəbindən kişilərlə müqayisədə daha əlverişsiz vəziyyətə salınmasını nəzərə alaraq, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin II hissəsində “kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır” müddəası təsbit edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, Konstitusiyanın 33-cü maddəsinin IV hissəsi ər ilə arvadın hüquqlarının bərabər olmasını bərqərar etmişdir.

Həmçinin 25-ci maddənin V hissəsinə əsasən, hüquq və vəzifələrlə bağlı qərarlar qəbul edən dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilir.

Bu norma vəzifəli şəxslər tərəfindən öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən və vəzifələrini icra edərkən şəxslər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsinin qadağan olmasını müəyyən edir.

Bundan başqa, Konstitusiyanın 18-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

Bununla da, Konstitusiya ayrıca olaraq dini əlamətə görə ayrı-seçkiliyi qadağan edir.

Ayrı-seçkiliyə məruz qala biləcək risk qrupuna əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin aid olmasını nəzərə alaraq Konstitusiyanın 69-cu maddəsinin (Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları) I hissəsində deyilir: “Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa,

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər”.

Beləliklə, bərabərlik prinsipi nəinki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, həmçinin əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də şamil edilir.

Konstitusiyada birbaşa olaraq ayrı-seçkiliyi qadağan edən normalardan biri də 35-ci maddənin VI hissəsidir. Həmin maddədə deyilir: “Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır”.

Hüquqi dövlətdə şəxslər pozulmuş hüquq və qanuni maraqlarını yalnız məhkəmə vasitəsilə müdafiə etmək imkanına malikdirlər.

Bu səbəbdən, şəxslər ilk növbədə məhkəmə qarşısında bərabər olmalıdırlar.

Odur ki, Konstitusiyanın 126-cı maddəsinin II hissəsi ədalətli və qanuni şəkildə həyata keçirilməli olan ədalət mühakiməsinin qarantı kimi çıxış edir: “Hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar”.

Konstitusiyanın 127-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən, ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.

Həmçinin onu xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr, o cümlədən ayrı-seçkiliklə mübarizəyə və onun qadağan edilməsinə yönələn müqavilələr daxildir ki, onlarla milli normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilməlidir.

Beləliklə, Konstitusiya həmçinin Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu ayrı-seçkiliyi qadağan edən beynəlxalq aktların da məcburi hüquqi qüvvəsini müəyyən etmişdir.

1. 2. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipinin digər qanunvericilik aktlarla tənzimlənməsi

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi istənilən ölkədə fərqli şəxslər müxtəlif əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalırlar. Lakin məhz hüquqi dövlətdə qanunsuzluğa, o cümlədən ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxs pozulmuş hüquq və qanuni maraqlarını məhkəmə vasitəsilə müdafiə və bu müdafiəni bərqərar edən qanunvericilikdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdır.

Bu səbəbdən də şəxs ilk öncə qanun və məhkəmə qarşısında ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır.

Konstitusiyada olduğu kimi bir çox qanunvericilik aktlarında "ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi" ifadəsi deyil, hər bir şəxsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olması termini istifadə edilir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra Mülki Məcəllə) 1.1.-ci maddəsinə əsasən, bu Məcəllənin məqsədi üçüncü şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən mülki dövryyənin azadlığını onun iştirakçılarının bərabərliyi əsasında təmin etməkdir.

Həmçinin bu müddəa (bərabərlik prinsipi) mülki qanunvericiliyin prinsiplərindən biri kimi mülki qanunvericilikdə birbaşa nəzərdə tutulmuşdur.

Belə ki, Mülki Məcəllənin 6.1.1-ci maddəsinə əsasən, mülki hüquq subyektlərinin bərabərliyi mülki qanunvericiliyin prinsiplərinə aid edilir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra Mülki Prosesual Məcəllə) 8.1.-ci maddəsinə əsasən, mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə ədalət mühakiməsi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi əsasında həyata keçirilir.

Həmin Məcəllənin 8.2.-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, hüquqi

şəxsin olduğu yerdən, tabeçiliyindən, mülkiyyət formasından və qanunda nəzərdə tutulmayan başqa fərqlərdən asılı olmayaraq işdə iştirak edən bütün şəxslərə eyni cür yanaşır.

Həmin Məcəllənin 8.3.-cü maddəsinə əsasən, bu Məcəllənin 8.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə işdə iştirak edən şəxslərə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.

Həmin Məcəllənin 9.1.-ci maddəsinə əsasən, ədalət mühakiməsi çəkişmə, tərəflərin bərabərliyi və faktlar əsasında həyata keçirilir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən müddəalar istənilən əlamətdən asılı olmayaraq bütün şəxslərin işinə eyni əsaslarla yaradılmış məhkəmələrdə və eyni qanunvericilik əsasında baxılmasını təsbit edir.

Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi işlərə eyni prosessual formada, eyni prinsiplər əsasında, bu işlərdə iştirak edən şəxslər üçün eyni şərait yaradılaraq baxılması ilə təmin edilməlidir. Bu da işin nəticəsində maraqlı olan şəxslərin qanuni tələblərinin eyni qaydada araşdırılmasına, bütün şəxslərə məhkəmə qarşısında öz mənafelərini qorumaq üçün bərabər şərait yaradılmasına imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra İnzibati Prosessual Məcəllə) 11.1.-ci maddəsinə əsasən, inzibati məhkəmə icraatı hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi əsasında həyata keçirilir.

Həmin Məcəllənin 11.2.-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə inzibati prosesin gedişində proses iştirakçılarından hər birinə öz mövqeyini ifadə etmək, prosessual hüquqlarını və vəzifələrini həyata keçirmək üçün tam və bərabər imkanlar yaratmağa borcludur.

Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində də (bundan sonra Cinayət Məcəlləsi) öz əksini tapmışdır.

Belə ki, həmin Məcəllənin 4-cü maddəsinə əsasən, bu Məcəllə qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır.

Cinayət Məcəllənin 6-cı maddəsi isə bərabərlik prinsipin açıqlamasını verir.

Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 6.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər və irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və digər hallardan asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

Həmin Məcəllənin 6.2-ci maddəsinə əsasən, bu Məcəllənin 6.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və ya cəzalandırıla bilməz, yaxud cəzadan və ya cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməz.

Cinayət Məcəlləsinin 6-cı maddəsində təsbit olunan prinsip törədilən eyni cinayət əməlinə görə şəxslərin arasında fərq qoymur, onlar üçün eyni əsaslarla məsuliyyət müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra Cinayət Prosessual Məcəllə) 11.1.-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.

Həmin Məcəllənin 11.2.-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən şəxslərdən hər hansı birinə vətəndaşlıq, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olmayaraq və qanunla əsaslandırılmamış digər mülahizələrə görə üstünlük vermir.

Həmin Məcəllənin 32.2.2.-ci maddəsinə əsasən, hər bir tərəf məhkəmədə öz mövqeyini müdafiə etmək üçün bərabər hüquqlara və imkanlara malikdir.

Beləliklə, Cinayət Prosessual Məcəllə məhkəmə iştirakçılarının hər hansı bir əlamətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmalarını qadağa edir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər haqqında Məcəlləsinin (bundan sonra İnzibati Xətlər haqqında Məcəllə) 4.-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər qanunvericiliyinin prinsipləri insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi,

qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirsizlik prezumpsiyası, ədalətlik və inzibati xətaların qarşısının alınması prinsiplərinə əsaslanır.

Həmin Məcəllənin 7.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta törətmiş şəxslər irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və digər hallardan asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər. Bu maddədə nəzərdə tutulmuş əsaslara görə heç kəs inzibati məsuliyyətə cəlb oluna və inzibati məsuliyyətdən azad oluna, yaxud heç kəsə inzibati tənbeh tətbiq oluna və ya daha yüngül inzibati tənbeh tətbiq edilə bilməz.

Beləliklə də, yuxarıda sadalanan normala əsasən, hər kəs öz hüquqlarını məhkəmədə müdafiə edərkən irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və digər hallardan asılı olmayaraq (göründüyü kimi ayrı-seçkiliyi yarada biləcək əsas əlamətlər sadalansa da, siyahı dəqiq deyil) ayrı-seçkiliyə məruz qala bilməz, o cümlədən heç kimə güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud qanunla nəzərdə tutulmuş güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina edilə bilməz, həmçinin heç bir kəs sadalanan əsaslara görə hər hansı bir məsuliyyətə cəlb oluna və məsuliyyətdən azad oluna bilməz, cəzaya məruz qala bilməz və cəzadan azad oluna bilməz, heç kəsə inzibati tənbeh tətbiq oluna və ya daha yüngül inzibati tənbeh tətbiq edilə bilməz.

1.3. Milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ayrı-seçkilikdən qorunma təminatları

Ümumilikdə Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi ayrı-seçkiliyə dair vahid terminologiyanın, ayrı-seçkiliklə birbaşa mübarizə aparan qanunun olmaması və müvafiq məhkəmə təcrübəsinin yox səviyyədə olması ilə səciyyələnir.

O cümlədən, qanunvericilikdə ayrı-seçkiliyin ümumi, həmçinin birbaşa və dolaylı ayrı-seçkiliyin anlayışını verən normalar mövcud deyildir.

Həmçinin ayrı-seçkiliyi qadağan edən normalar əsasən maddi hüquq normalarına aiddir. Ayrı-seçkiliyə qarşı prosedur qarantiyaları özündə ehtiva edən normalar isə yetərli deyildir.

Lakin milli hüquq sistemində xüsusi ayrı-seçkiliyə qarşı yönəlmiş qanunvericilik aktı olmasa da, fərqli hüquq münasibətlərini tənzimləyən bir çox qanunlarda ayrı-seçkilik qadağa olunub və bu qadağalar mütləq xarakter daşıyır.

"Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" 30 sentyabr 1998-ci il tarixli Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları, azadlıqları və vəzifələri onların mənşəyindən, sosial və əmlak vəziyyətindən, irqi və milli mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dilindən, dinə münasibətindən, siyasi və başqa əqidələrindən, məşğuliyyət növündən və xarakterindən, yaşayış yerindən, həmin yerdə yaşadığı müddətdən və başqa hallardan asılı olmayaraq bərabərdir.

Beləliklə, sözügedən Qanun ümumi qaydada bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının biri birinə münasibətdə bərabər olmalarını təsbit edir.

Onu da xatırlayaq ki, Konstitusiyanın 69-cu maddəsinin I hissəsi əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilməsini müəyyən etmişdir.

Həmçinin "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində son beş il ərzində fasiləsiz olaraq qanuni əsaslarla daimi yaşayan, qanuni gəlir mənbəyi olan, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına riayət olunması barədə öhdəlik götürən, habelə Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini bilməsi haqqında sənəd təqdim edən əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs mənşəyindən, irqi və milli mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dinə münasibətindən, siyasi və başqa əqidələrindən asılı olmayaraq bu qanuna müvafiq surətdə öz vəsatəti ilə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul edilə bilər.

Bununla da müəyyən edilir ki, istənilən əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs əgər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblərə cavab verirsə, mənşəyindən, irqi və milli

mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dinə münasibətindən, siyasi və başqa əqidələrindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı statusunu ala bilər.

Digər fərqli münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik aktlarında şəxslərə münasibətdə müxtəlif əsaslarla ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi barədə normalar öz əksini tapmışdır.

Tarix boyu istənilən cəmiyyətdə ayrı-seçkilik ən çox məhz cinsi mənsubiyyətə görə baş vermişdir.

Məhz bu səbəbdən ayrı-seçkiliyə yol verən əlamətlər siyahısında cinsi mənsubiyyət əlaməti ayrı-seçkiliyi qadağa edən bütün beynəlxalq normalarda öz əksini tapmışdır.

Bundan da başqa, ayrıca olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin 34/180 sayılı 18 dekabr 1979-cu il tarixli qətnaməsi ilə "Qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiya qəbul edilmişdir.

Gender ayrı-seçkiliyi - yəni insanın cinsi mənsubiyyətinə görə onun hüquq və azadlıqlarının pozulması və/və ya məhdudlaşdırılması, bu əsasla onun ləyaqətinin alçaldılması bizim cəmiyyət üçün də yad deyil.

Gender ayrı-seçkiliyinin qarşısının alınması məqsədilə "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 10 oktyabr 2006-cı il tarixli Qanunu qəbul edilmişdir.

Həmin Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, bu qanunun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Təcrübə də göstərir ki, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə ən çox əmək fəaliyyəti, təhsil hüququnun həyata keçirilməsi, iqtisadi və sosial münasibətlər və siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində yol verilir.

Bu səbəbdən də "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanun xüsusilə bu sahələrdə ayrı-seçkiliyə yol verilməsinin qarşısının alınmasına yönəlib.

Sirr deyil ki, hazırda gender ayrı-seçkiliyinə ən çox əmək münasibətlərində rast gəlinir. Belə ki, gender ayrı-seçkiliyi fiziki və mənəvi tələbatların ödənilməsinə yönəlmiş aşağıdakı hüquqları pozur: bərabər əsaslarla iş düzəlmək hüququ, eyni iş görə bərabər əmək haqqı almaq hüququ, işsizlikdən müdafiə olunmaq hüququ və s.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra Əmək Məcəlləsi) 12-ci maddəsinin f) bəndinə əsasən, işə qəbul, işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığını artırmaq, yeni ixtisasa yiyələnmək və ixtisasını artırmaq zamanı, işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən cinsindən asılı olmayaraq işçilərə eyni yanaşmaq və bərabər imkanlar yaratmaq işəgötürənin əsas vəzifələrinə aiddir.

Həmçinin "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 7.1.-ci maddəsinə əsasən, işəgötürən əmək fəaliyyətində kişi və qadınların bərabərliyini təmin etməlidir.

Həmin Qanunun 7.2.-ci maddəsinə əsasən, işəgötürənin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) işə qəbul, işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığı keçdiyi və əlavə təhsil aldığı zaman, işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən cinsindən asılı olmayaraq, işçilərə eyni yanaşmaq və bərabər imkanlar yaratmaq;

2) cinsindən asılı olmayaraq, eyni işlə məşğul olan işçilərə eyni iş şəraitini yaratmaq;

3) cinsindən asılı olmayaraq, eyni pozuntuya görə işçilərə fərqli intizam tənbehi tədbirini tətbiq etməmək;

4) əməyin ödənilməsində bərabərliyi təmin etmək və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyi əks etdirən elanlar verməmək;

5) cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin və seksual qısnamanın qarşısını almaq üçün lazımi tədbirlər görmək.

"Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 8.1.-ci maddəsinə əsasən, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasında işəgötürən

işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığı keçdiyi və əlavə təhsil aldığı zaman və işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən kişi və qadınlara fərqli yanaşdıqda, işçinin tələbi ilə işəgötürən həmin fərqli yanaşmanın işçinin cinsi mənsubiyyəti ilə bağlı olmadığını əsaslandırmalıdır.

Həmin Qanunun 8.2-ci maddəsinə əsasən, işə qəbul edilmək barədə müraciətə rədd cavabı almış şəxs işəgötürəndən işə qəbul edilmiş əks cinsin nümayəndəsinin onunla müqayisədə malik olduğu təhsil, peşə hazırlığı, təcrübə, peşə keyfiyyətləri və digər üstünlüklər barədə yazılı izahat tələb etmək hüququna malikdir.

Əmək münasibətlərində ayrı-seçkiliyi qadağa edən müddəalar Əmək Məcəlləsində də təsbit edilmişdir.

Əmək Məcəlləsinin 12.-ci maddəsinin g) bəndinə əsasən, cinsindən asılı olmayaraq eyni işlə məşğul olan işçilərə eyni iş şəraitini yaratmaq, eyni pozuntuya görə işçilərə fərqli intizam tənbehi tədbirini tətbiq etməmək, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin və seksual qısnamanın qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlər görmək işəgötürənin əsas vəzifələrinə aiddir.

Lakin bildiyimiz kimi əmək münasibətlərində, əsasən də işə qəbul zamanı ən çox ayrı-seçkiliyə məhz hamilə və azyaşlı uşaqlara qulluq edən qadınlar məruz qalırlar ki, işəgötürənlər belə qadınlarla əmək müqaviləsi bağlamağa könülsüz olurlar. Belə ki, həmin qadınların iş prosesini tərk edərək məzuniyyətə çıxmaq hüquqları yaranır.

Bu səbəbdən Əmək Məcəlləsinin 240-cı maddəsinin 1-ci hissəsində bildirilir ki, hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağın olması səbəbinə görə qadınla əmək müqaviləsinin bağlanmasından imtina etmək yolverilməzdir. Bu qayda işəgötürənin müvafiq işi (vəzifəsi) olmadığı, habelə qadın əməyindən istifadə olunmasına yol verilməyən iş yerlərinə işə götürməkdən imtina olunan hallara şamil olunmur.

Həmin maddənin 2-ci hissəsinə əsasən, işəgötürən hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınla bu səbəblərə görə əmək müqaviləsi bağlamaqdan imtina etdikdə, qadın imtinanın səbəbi barədə işəgötürəndən yazılı cavab verilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Əmək müqaviləsi bağlamaqdan imtina edilməsinin səbəblərinə görə qadın hüququnun müdafiə olunması üçün məhkəməyə müraciət edə bilər.

"Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanun işəgötürənin işçi ilə müqayisədə daha dominant mövqedə olmasını nəzərə alaraq, işçinin seksual qısnamaya məruz qoyulmasını qadağa edir və işçinin bu haldan rahatlıqla şikayət edə bilməsini təmin etmək üçün müəyyən edir ki, seksual qısnamaya görə işəgötürəndən və ya rəhbərindən şikayət etmiş işçilər işəgötürən və ya rəhbər tərəfindən hər hansı təzyiq və təqibə məruz qala bilməzlər (maddə 11).

Həmçinin əgər bir şəxs seksual qısnamaya məruz qaldığını iddia edirsə, onun əmək müqaviləsi həmin müqaviləyə xitam verilməsi barədə ərizədə göstərdiyi gün ləğv edilir (maddə 12).

Əmək Məcəlləsi tək cinsi mənsubiyyətə görə deyil, digər əsaslara görə də işəgötürən tərəfindən ayrı-seçkiliyə yol verilmə hallarını qadağa edir.

Həmin Məcəllənin 16-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, əmək münasibətlərində vətəndaşlığına, cinsinə, irqinə, dininə, milliyyətinə, dilinə, yaşayış yerinə, əmlak vəziyyətinə, ictimai-sosial mənsəyinə, yaşına, ailə vəziyyətinə, əqidəsinə, siyasi baxışlarına, həmkarlar ittifaqlarına və ya başqa ictimai birliklərə mənsubiyyətinə, qulluq mövqeyinə, həmçinin işçinin işgüzar keyfiyyətləri, peşəkarlıq səriştəsi, əməyinin nəticələri ilə bağlı olmayan digər amillərə görə işçilər arasında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməsi, həmin amillər zəminində bilavasitə və ya dolayısı ilə imtiyazların və güzəştlərin müəyyən edilməsi, habelə hüquqlarının məhdudlaşdırılması qəti qadağandır.

Əmək Məcəlləsinin 154-cü maddəsinin 2.-ci hissəsinə əsasən, bu Məcəllənin 16-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsiplərini pozaraq işçilərin əmək haqqı məbləğinin hər hansı şəkildə azaldılması və onlara dövlətin müəyyən etdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az əmək haqqı verilməsi qadağan edilir.

Həmçinin həmin Məcəllənin 155-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, işçinin heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır.

"Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 13-cü maddəsi təhsil hüququnun həyata keçirilməsində dövlətin üzərinə kişi və qadınlara bərabər imkanların yaradılması vəzifəsini qoyur.

Belə ki, qanunverici tələb edir ki, dövlət mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinə qəbulda, tələbələrin təqaüdlə təmin edilməsində, tədris planının seçilməsində və biliyin qiymətləndirilməsində kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin etməlidir (maddə 13.3).

Həmçinin bu Qanunun 14-cü maddəsi təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində aşağıdakı halların ayrı seçkilik kimi qiymətləndirilməsini bildirir:

1) təhsil müəssisəsinə qəbul zamanı, tədris planı tərtib olunarkən və ya biliyin qiymətləndirilməsi zamanı kişi və qadınlara qarşı fərqli tələblərin tətbiq edilməsi;

2) təhsil sahəsinin seçilməsində kişi və qadınlar üçün fərqli imkanların yaradılması.

Öz növbəsində, Azərbaycan Respublikasının 19 iyun 2009-cu il tarixli "Təhsil haqqında" Qanunun 5.3. maddəsində göstərilir ki: "Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinə işə qəbulda, vəzifələrə təyin olunmada və ya seçilmədə, əməyin stimullaşdırılmasında, təhsil müəssisələrinə qəbul olunmada, təhsilalanların təqaüdlə təmin edilməsində, ixtisasların seçilməsində, biliyin qiymətləndirilməsində, məzunların işlə təmin edilməsində, təhsilin növbəti pillədə davam etdirilməsində, ixtisasın artırılmasında və təhsil sahəsində digər məsələlərdə kişilər və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir".

Göründüyü kimi "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" və "Təhsil haqqında" Qanunla qadınların təhsilə çıxışı və təhsil sahəsində əmək fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bərabər imkanlara dair müddəalar vardır.

Həmçinin "Təhsil haqqında" Qanunun 5.2.-ci maddəsinə əsasən, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir.

Yəni "Təhsil haqqında" Qanunun tək cinsi mənsubiyyət deyil, müxtəlif əlamətlərə görə təhsil almaq sahəsində ayrı-seçkiliyə yol verilməsini qadağa edir.

İqtisadi və sosial münasibətlərdə gender bərabərliyinin təminatları sahəsində "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 15.1-ci maddəsində bildirilir ki, dövlət kişi və qadınların mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsinə və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün bərabər imkanların yaradılmasına təminat verir.

Bundan başqa, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanun kişi və qadınların sosial təminat hüququnun həyata keçirilməsində, ünvanlı dövlət sosial yardımının və digər sosial güzəştlərin alınmasında bərabər imkanların yaradılmasına da təminat verir (maddə 15.2).

"Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 16-cı maddəsi siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində gender bərabərliyinin təminatlarının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Belə ki, qanunvericiliyin tələblərinə görə, siyasi partiyalara, qeyri-hökumət təşkilatlarına və həmkarlar ittifaqlarına daxil olmaq kişi və qadınlar üçün eyni şərtlərlə açıq olmalıdır və onlar üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır (maddə 16.1).

Məhz kişilərin, yaxud qadınların hüquqlarının qorunmasına yönələn qeyri-hökumət təşkilatlarının zəruriliyini nəzərə alan həmin Qanunun 16.2.-ci maddəsində bildirilir ki, bu Qanunun 16.1-ci maddəsində göstərilən tələb hər hansı cinsin xüsusi maraqlarının müdafiəsi məqsədilə yaradılan qeyri-hökumət təşkilatlarına şamil edilmir.

"Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında" 13 iyun 2000-ci il tarixli Qanunun 8.4-cü maddəsi də bildirir ki, qeyri-hökumət təşkilatlarına daxil olmaq kişi və qadınlar üçün eyni şərtlərlə açıq olmalıdır və onlar üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır.

Həmçinin həmin Qanunun 8.5.-ci maddəsində bildirilir ki, bu tələb hər hansı cinsin xüsusi maraqlarının müdafiəsi ilə yaradılan qeyri-hökumət təşkilatlarına şamil edilmir.

Kişi və qadının, xüsusilə də ər və arvadın bərabərliyi həmçinin ailə münasibətlərini tənzimləyən qanunvericiliklə də müəyyən edilmişdir.

Ailə elə bir sahədir ki, orda gender bərabərliyi, daha dəqiq desək bərabərsizliyi özünü daha iti nümayiş etdirir. Bu problemləri məhz ailədə və əsasən də hüquqla aradan qaldırmaq digər sahələrlə münasibətdə daha da çətindir. Ailə-mürəkkəb sosial institutdur ki, ordakı münasibətlər ilk öncə milli mədəniyyət, tarixi ənənələr, sosial-iqtisadi şərtlər və şəxsi faktorlardan asılıdır. Lakin ailə həmçinin cəmiyyətin özəyidir ki, burda cinslər arasında bərqərar olunmuş rəftar modeli sonradan ictimai həyatın digər sahələrinə keçirilir. Bu səbəbdən də, məhz ailədə gender bərabərliyinin və bu bərabərliyin həyata keçirilmə mexanizmlərinin təmin edilməsi çox vacibdir.

Kişi ilə qadının ailə münasibətlərində bərabərliyi ailə hüququnun təməl prinsiplərindəndir. Bu prinsip, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin II hissəsində "kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır" müddəasından irəli gəlir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin (bundan sonra Ailə Məcəlləsi) 29.1.-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilmiş qadın və kişinin hüquq bərabərliyinə uyğun olaraq ər və arvad ailə münasibətlərində bərabər şəxsi və əmlak hüquqlarına malikdirlər.

Həmin Məcəllənin 29.2.-ci maddəsinə əsasən, analıq, atalıq, uşaqların tərbiyəsi və təhsili, eləcə də ailənin digər məsələləri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsiplərinə uyğun olaraq birgə həll edilir.

Lakin qeyd etmək istərdik ki, ailədə gender bərabərliyinə nail olmaq üçün ər-arvadın ailə münasibətlərində bərabərlik prinsipinin müəyyən edilməsindən əlavə onların hər birinə öz hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanlar yaratmaq lazımdır.

Ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə qadağa qoyulması "Polis haqqında" 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunla da təsbit edilmişdir.

Belə ki, "Polis haqqında" Qanunun 5-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, polis öz vəzifələrini yerinə yetirərkən irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və qanuni mənafelərini hüquqa zidd əməllərdən qoruyur.

Qeyd edək ki, əksər milli qanunvericilik aktlarında hamının bərabər əsaslarla həmin qanunla verilən hüquqlardan istifadə edilməsi prinsipi qoyulsa da, birbaşa olaraq ayrı-seçkiliyi qadağa edən müddəalar nəzərdə tutulmamışdır.

Lakin ayrı-seçkiliyə birbaşa qadağa qoyan və buna görə konkret məsuliyyət nəzərdə tutan müddəa Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur.

Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi ilə bərabərlik hüququnu pozmaya görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin 154.1.-ci maddəsinə əsasən, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafələrinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma—

yüz manatdan beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

Cinayət Məcəlləsinin 154.2.-ci maddəsinə əsasən, eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə —

beş yüz manatdan min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Bərabərlik hüququnu pozma (yəni ayrı-seçkiliyə yol vermə) həm hərəkətlə, həm hərəkətsizliklə, həm şəxsi hüquq və azadlıqların realizə olunması imkanını verməməklə və həm də həmin hüquqların və azadlıqların həyata keçirilməsi yolunda maneələr yaratmaqla törədilə bilər. Məsələn, dini əqidəsinə və ya siyasi mənsubiyyətinə görə işçi ilə əmək müqaviləsini ləğv etmə (hərəkət), təhsil müəssisələrinə qəbul etməkdən imtina etmə (hərəkətsizlik) və s.

Təhlil olunan cinayət tərkibinin zəruri əlamətlərindən biri ondan ibarətdir ki, bu cinayəti törədərkən təqsirkarın hərəkətləri (hərəkətsizliyi) zərər çəkmiş şəxsin şəxsi və ya peşəkar keyfiyyətləri ilə deyil, onun irqi, milliyyəti, dini, dili və Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsində sadalanan sair amillərlə şərtlənmiş olur. Yəni zərər çəkmiş şəxs məhz irq, milliyyət, din, dil, cins, mənşə mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, əqidəsi, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq ayrı-seçkiliyə məruz qaldıqda bu cinayətin tərkibi yaranır. Onu da qeyd edək ki, maddədə sadalanan əlamətlərin siyahısı qətidir.

Əgər zərər çəkmiş şəxsin sözügedən maddədə sadalanmayan əsaslara görə hüquqları pozulursa, təhlil olunan cinayətin tərkibi yaranmayacaq. Məsələn, təhsil müəssisəsinin rəhbəri tərəfindən qisas məqsədi ilə həmin müəssisədə təhsil alan şəxsin oradan xaric edilməsi Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsinin tərkibini yaratmır.

Bu halda müəyyən şərtlər olduqda Cinayət Məcəlləsinin digər müddəaları ilə cinayət məsuliyyəti yarana bilər.

Beləliklə də, qanunvericiliyə görə bir şəxsin məhz irq, milliyyət, din, dil, cins, mənşə, əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, əqidə, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətinə görə hüquq və qanuni mənafelərinin pozulması ilə nəticələnən ayrı-seçkiliyə məruz qalması cinayətdir. Bununla da qanunverici məhz həmin əlamətlər əsasında şəxslər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməni daha təhlükəli bir əməl və insan haqları və azadlıqlarına hörmət prinsipini kobudcasına pozan bir cinayət kimi qiymətləndirmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin 154.2-ci maddəsi bərabərlik hüququnu pozmanın tövsifedici əlamətini-eyni əməllərin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsini nəzərdə tutmuşdur.

Belə ki, vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə edərək ondan bu və ya digər şəkildə asılı olan şəxsin ayrı-seçkiliyə məruz qoyma imkanları daha geniş, belə ayrı-seçkiliyin nəticələri isə daha zərərli olur.

Haqlı olaraq məhz vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə edərək zərər çəkmiş şəxsləri ayrı-seçkiliyə məruz qoyması daha ağır sanksiyalar ilə cəzalandırılır.

Bu cür hərəkət, yaxud hərəkətsizliyə görə təqsiri müəyyən edilmiş vəzifəli şəxs müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırıla bilər.

Həmçinin Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərərin vurulması qanunverici tərəfindən mütləq şərt kimi müəyyən edilmişdir.

Qanunvericinin müəyyən etdiyi bu şərt əğlabatandır, belə ki, şəxs ayrı-seçkiliyə məruz qalmasını bu və ya digər hüquqlarının pozulması ilə əsaslandırma bilər.

Cinayət Məcəlləsinin bir çox maddələrindən fərqli olaraq 154-cü maddədə mühüm zərərin vurulması anlayışından (məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsi) istifadə edilməmişdir. Bu da o qənaətə gəlməyə imkan verir ki, əgər bir şəxs sözügedən maddədə sadalanan əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalırsa və nəticədə onun istənilən hüquq və qanuni mənafelərinə istənilən zərər vurulursa (hər hansı bir hüquq və mənafeyin pozulması birmənalı qaydada həmin

hüquq və mənafeyə zərər vurmaqla nəticələnir), təqsirkar şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidir.

Vurulmuş zərərin ağırlığı 154-cü maddənin sanksiyasında göstərilən cəzaların təyin edilməsinə öz təsirini göstərəcəkdir.

Həmçinin Cinayət Məcəlləsinin 61.1.6.-ci maddəsinə əsasən istənilən bir cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm zəminində törədilməsi cəzayı ağırlaşdıran haldır.

Bundan əlavə, Cinayət Məcəlləsində bir neçə cinayət əməlinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin cinayətlər nifrət zəminində (o cümlədən, şəxsin milli, etnik, irqi və ya dini qrupa aid olması səbəbindən) törədilir və bu cür cinayətlər araşdırılarkən zərər şəkmış şəxsin ayrı-seçkilik qurbanı olması da müəyyən edilməlidir.

Bu cinayətlər aşağıdakılardır: soyqırım (maddə 103), soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə (maddə 104), məcburi hamiləlik (maddə 108-1), təqib (maddə 109), irqi ayrışdırıcılıq (aparteid) (maddə 111).

1.4. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının milli qanunvericiliyə təsiri

Milli qanunvericiliyin ayrı-seçkiliyin qadağan olunması ilə bağlı müddəalarını təhlil edərkən sonunda Konvensiyanın və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin həmin qanunvericiliyə olan təsirindən də danışmaq istərdik.

Belə ki, indiyə qədər Azərbaycan Respublikasına qarşı Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bağlı qərar qəbul edilməsə də, Konvensiyanın və Avropa Məhkəməsinin qərarlarının milli qanunvericiyə olan təsiri danılmaz və əvəz edilməzdir.

Bunun bariz nümunəsi kimi Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 510.1.-ci maddəsinə göstərmək istərdik.

Həmin maddə ilkin redaksiyada bu cür səslənirdi: "Cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş hallarda hamilə və ya azyaşlı uşağı olan məhkum edilmiş qadın barəsində cəzanın çəkilməsi hökmü çıxarmış məhkəmə tərəfindən uşağın səkkiz yaşı tamam olanadək təxirə salına bilər".

1 oktyabr 2007-ci il tarixli 424-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 510.1.-ci maddədə "qadın" sözündən sonra, "habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi" sözləri əlavə edilmişdir.

Beləliklə də, eyni situasiyada olan şəxslər arasında cinsi mənsubiyyətə görə mövcud olan ayrı-seçkilik aradan qaldırılmışdır.

Bundan başqa, hesab edirik ki, 10 oktyabr 2006-cı il tarixli "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsini də milli qanunvericiliyin Konvensiya normalarına uyğunlaşdırılması prosesində mühüm bir addım kimi qiymətləndirmək olar.

Həmçinin Konvensiyanın və Məhkəmə presedentlərinin Azərbaycan Respublikası tərəfindən məişət zorakılığına qarşı mübarizəyə yönəlmiş qanunvericiliyin qəbul edilməsində də rolu böyükdür.

Sırr deyil ki, Azərbaycan Respublikası o ölkələrdən olub ki, məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların hüquq mühafizə orqanlarına etdikləri şikayətlərə sonuncular tərəfindən biganə münasibət göstərilib. Halbuki, məişət zorakılığı ilə bağlı olmayan zorakılıqlarla bağlı qadınlar tərəfindən edilən şikayətlərə fərqli münasibət göstərilib.

Bu cür hallar Konvensiyanın iştirakçısı olan bir neçə dövlətlərdə müşahidə edilir.

Bu səbəbdən də, Məhkəmə məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətlər əsasında çıxarılmış qərarlarında iştirakçı dövlətlər tərəfindən Konvensiyanın bir neçə maddəsinin, o cümlədən 14-cü maddənin pozuntusuna yol verildiyini müəyyən etmişdir.

Bu cür işlərə dair qərarların sırasında Opuz Türkiyəyə qarşı iş üzrə Məhkəmənin 09.09.2009-cu il tarixli qərarı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, həmin işdə ərizəçi iddia edirdi ki, cavabdeh dövlətin daxili qanunvericiliyi ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır və qadınları yetərincə müdafiə etmir, ona görə ki, ailənin bütövlüyü naminə qadınların həyatına ikinci dərəcəli kimi baxılır.

Həmin iş üzrə Məhkəmə bu nəticəyə gəlmişdir ki, Konvensiyanın 2-ci və 3-cü maddələri ilə birgə götürməklə 14-cü maddəsi də pozulub.

Məhkəmə işin hallarını, Türkiyədə ailədaxili zorakılığa yanaşmanı, beynəlxalq hüquq normalarını, Türkiyəyə dair beynəlxalq təşkilatların hesabatlarını nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlib ki, Türkiyədə məişət zəminində ailədaxili zorakılıqlar törədilən zaman dövlət orqanları işə xitam vermək və ailə daxili məsələlərə qarışmamaq mövqeyini tuturlar ki, nəticədə bu yanaşma böyük fəlakətlərə gətirə bilər.

Təəssüflər olsun ki, bu cür yanaşma bizim cəmiyyət üçün də yad deyil. Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda hüquq-mühafizə orqanları ərləri tərəfindən döyülmüş, cinsi təcavüzə məruz qalmış qadınların müraciətlərinə qeyri-ciddi yanaşır, şikayətlər nəticəsində cinayət işləri qaldırılmır, qadınların mühafizəsinə yönələn hər hansı bir tədbirlər görülmür.²

Bu halların qarşısını alınması üçün və milli qanunvericiyin beynəlxalq aktlarla, o cümlədən Konvensiya ilə uyğunlaşdırılması məqsədilə 22 iyun 2010-cu il tarixdə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edildi. Bundan sonra işə məişət zorakılığına qarşı mübarizə və bu mübarizənin tətbiqi mexanizmini özündə əks etdirən bir sıra qanunvericilik aktları da qəbul edilmişdir.

Beləliklə də, Konvensiyanın və Məhkəmə presedentlərinin milli qanunvericiliyin inkişafında və beynəlxalq standartlara cavab verməsində rolu əvəzedilməzdir.

² Məişət zorakılığına qarşı mübarizə. Praktikum. Bakı, 2013, səh. 52

2. Fərqli rəftarı müəyyən edən qanunvericilik normaları

Milli qanunvericilik qanunla göstərilmiş hallarda bu və ya digər əlamətlərə görə fərqli rəftara icazə verir. Bu fərqli rəftar ayrı-seçkilik kimi qəbul edilmir, çünki, müəyyən bir qrupa imtiyazların verilməsinin məqsədi sosial ədalətsizliyin aradan qaldırılmasından ibarətdir.

Hesab edirik ki, bu normaların araşdırılması ayrı-seçkiliklə qanuni fərqli rəftarı ayırmaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin fərqli rəftarı nəzərdə tutan normaların Konvensiyanın tələblərinə nə qədər uyğun olub-olmamasının müəyyən edilməsi də vacibdir.

"Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 3.2-ci maddəsinə əsasən, aşağıda sadalananlar ayrı-seçkilik hesab olunmur:

1. *Qadınlar üçün Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş güzəştlər, imtiyazlar və əlavə təminatlar.*

Bir çox ölkələrin əmək qanunvericiliyində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində də qadınlar üçün güzəştlər, imtiyaz və əlavə təminatlar, həmçinin, qadınlar üçün müəyyən məhdudiyyətlər də nəzərdə tutulur. Belə məhdudiyyətlər ilk növbədə qadınların fizioloji xüsusiyyətlərini və reproduktiv sağlamlığın mühafizəsi məqsədi ilə nəzərdə tutulur.

Əmək Məcəlləsinin 16-cı maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, qadınlara, əlillərə, yaşı 18-dən az olan və sosial müdafiəyə ehtiyacı olan digər şəxslərə əmək münasibətlərində güzəştlərin, imtiyazların və əlavə təminatların müəyyən edilməsi ayrı-seçkilik hesab edilmir.

Məsələn, Əmək Məcəlləsində şəxslərə fərqli əlamətlərinə görə verilən əsas imtiyazlara diqqət yetirmək istərdik.

Əmək Məcəlləsinin 79-cu maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən, hamilə, habelə üç yaşınadək uşağı olan qadınların, üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin; yeganə qazanc yeri işlədiyi müəssisə olub məktəb yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən işçilərin; əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirən işçilərin; işçinin şəkərli diabetlə və ya dağınıq sklerozla xəstə olması səbəbinə görə; həmkarlar ittifaqları təşkilatının və ya hər hansı siyasi partiyanın üzvü olması motivinə görə; öhdəsində sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək və ya I qrup əlil ailə üzvü olan işçilərin; məzuniyyətdə, ezamiyyətdə olduğu vaxtda, habelə kollektiv danışıqlarda iştirak etdiyi müddət ərzində işçilərin bu Məcəllənin 70-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş əsaslarla əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi qadağandır.

Əmək Məcəlləsinin 241-ci maddəsində qadın əməyinin tətbiqi qadağan olunan iş yerləri və işlər göstərilir. Maddədə göstərilir ki, "Əmək şəraiti ağır, zərərli olan iş yerlərində, habelə yeraltı tunellərdə, şaxtalarda və digər yeraltı işlərdə qadın əməyinin tətbiqi qadağandır". Belə iş yerlərində yalnız zərərli sayılmayan (idarəetmə, yerin altına enmə zərurəti olmayan) işlərdə qadınlar cəlb edilə bilər. Həmin maddədə müəyyən normalardan artıq yüklərin daşınması tələb olunan işlərə qadınların cəlb olunması qadağan edilir.

Əmək Məcəlləsinin 242.1. maddəsinə görə "Hamilə qadınların və 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınların gecə işlərinə, iş vaxtından artıq işlərə, istirahət, iş günü hesab edilməyən bayram və digər günlərdə işə cəlb edilməsinə, habelə onların ezamiyyətə göndərilməsinə yol verilmir".

Əmək münasibətlərində qadınlar üçün nəzərdə tutulan pozitiv tədbirlər və müdafiə mexanizmləri qadınların sağlamlığının, o cümlədən reproduktiv sağlamlığının qorunmasına yönəlmişdir. Lakin qeyd edək ki, hazırda müasir beynəlxalq yanaşmalara görə bu cür tədbirlər effektiv deyildir və bir çox hallarda gender bərabərliyinin təmin olunmasına deyil, əksinə onun məhdudlaşdırılmasına gətirir.

Belə ki, qadınlar üçün iş yerlərinin və işləmək üçün peşələrin sayı məhdudlaşır. Həmçinin qadınların iş vaxtının natamam olması ilə bağlı hüquqları da məcmu iş vaxtının, buna müvafiq olaraq əmək haqqının azalmasına gətirir.

Qeyd edək ki, BMT-nin "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında" Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 2-ci bəndidə göstərilir ki, "İştirakçı dövlətlərin, hazırkı Konvensiyada təsbit edilən tədbirlər də daxil edilməklə, analığın mühafizəsinə yönəldilən xüsusi tədbirlər görməsi ayrı-seçkilik hesab olunmur". Belə olan halda qadınlar üçün iş yerlərinə və iş rejiminə dair məhdudiyyətlərin qoyulması qadağanedici normalarla deyil, ağılabatanlıq və

fərdi yanaşma əsasında həyata keçirilməlidir. Məhdudiyət konkret halda və konkret şəxsə səriştəli tibbi rəy əsasında tətbiq edilməlidir.

Həmin Konvensiyasının 11-ci maddəsinin d) bəndi iştirakçı dövlətin üzərinə *“hamiləlik dövründə qadınların sağlamlığı üçün zərərli olduğu sübut edilən iş növlərində onları xüsusi müdafiə ilə təmin etmək”* vəzifəsi qoyulur. Bu müddəada göstərilən hallarda qadınların müəyyən işlərə çıxışına məhdudiyətin qoyulması yolveriləndir, lakin bu zaman qadının müvəqqəti olaraq zərərli olmayan işlərə keçirilməsi imkanlarına baxılmalıdır.

Hazırda qadınlar üçün əmək münasibətlərində nəzərdə tutulmuş imtiyazlar və digər pozitiv tədbirlərin tətbiqi zamanı (o cümlədən, qadınların sağlamlığının mühafizəsinə yönələn məhdudiyət tədbirləri) ziyan çəkən tərəf bir çox hallarda qadınlar özləri olurlar. Onların iş intensivliyi azalır, əmək haqları azalır və potensial iş yerlərinin sayı azalır.

Qadınlar üçün nəzərdə tutulan imtiyazlara görə yaranan xərclər (əlavə məzuniyyət, körpə uşağa qulluğa görə fasilələrin verilməsi, hamiləlik dövründə əmək haqqı saxlanılmaqla qadın məsləhətxanasına getmək və s.) işəgötürənin üzərində olduğu hallarda isə qadınlara qarşı gizli ayrı-seçkilik halları yaranır. İşəgötürənlər daha az xərclər tələb edən kişi işçilərə üstünlük verirlər.

Təəssüflər olsun ki, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunda və Əmək Məcəlləsində qadınları belə ayrı-seçkilik hallarından mühafizə edə biləcək real mexanizmlər yoxdur. Hər iki aktda yalnız belə halların qadağan olunması göstərilir. Təcrübədə isə (o cümlədən məhkəmə təcrübəsində) qadınlar ayrı-seçkilik hallarından müdafiə olunmaq üçün bu müddəalardan istifadə edə bilmirlər. "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunda və Əmək Məcəlləsində qadınlar üçün nəzərdə tutulan məhdudiyətlər isə onların iş tapmaq şanslarını azaldır.

Azərbaycanda əmək münasibətlərində qadınlar üçün nəzərdə tutulan imtiyaz, güzəşt və pozitiv tədbir qismində tətbiq olunan məhdudiyətlərin tətbiqinin əlavə çətinlikləri də vardır. Belə ki, aqrar sektorda, ailə-kəndli təssərüfatlarında, qeyri formal əmək bazarında qanunvericiliklə müəyyən edilən bu güzəşt və məhdudiyətlər tətbiq olunmur. Bu sahələrə dövlət nəzarətinin təmin olunması da praktiki baxımdan mümkün deyildir.

2. Kişilər üçün həqiqi hərbi (alternativ) xidmətə çağırış.

"Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli Qanunun 3.2.-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış və sağlamlıq vəziyyətinə görə hərbi xidmətə yararlı hər bir kişi cinsli vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada müddətli həqiqi hərbi xidmət keçməlidir.

Həmin Qanunun 3.4.-cü maddəsinə əsasən, siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən hərbi uçot ixtisası olan 19 yaşından 40 yaşınadək Azərbaycan Respublikasının qadın vətəndaşları özlərinin razılığı ilə hərbi qeydiyyatla götürülür və bağlaşma əsasında Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə hərbi xidmətə qəbul edirlər.

3. Kişi və qadınlar üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş fərqli pensiya və nikah yaşı.

"Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən kişi və qadınlara əmək pensiyası hüququndan istifadə üçün fərqli yaş həddi müəyyən olunur. Qadınlar kişilərə nisbətdə 3 il tez əmək pensiyası hüququndan istifadə etmək (pensiyaya çıxmaq) hüququ vardır. "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanun bu fərqi ayrı-seçkilik hesab etmir və bunu qadınlara münasibətdə pozitiv tədbir olaraq nəzərdə tutur.

Ailə Məcəlləsində kişi və qadınlar üçün nikah yaşı fərqlənirdi. Məcəllənin 10-cu maddəsinə əsasən qadınlar üçün nikaha daxil olmaq üçün minimal yaş 17, kişilər üçün 18 yaş müəyyən olunmuş idi. BMT-nin "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi

haqqında" Konvensiyanın tələbinə əsasən müvafiq BMT Komitəsi bu halı ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirmiş və Azərbaycan Hökumətinə Məcəllənin bu maddəsini Konvensiyanın tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün tövsiyyə vermişdir. 15 noyabr 2011-ci il tarixində qüvvəyə minmiş qanunla Ailə Məcəlləsinə dəyişiklik edilmiş və yaş həddi kişi və qadınlar üçün bərabərləşdirilmişdir.

Bununla belə, indiyə qədər "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanun Ailə Məcəlləsinin tələblərinə uyğunlaşdırılmamışdır. Lakin, hazırda rəsmi nikaha daxil olmaq üçün Ailə Məcəlləsinin tələbi tətbiq olunur.

Hesab edirik ki, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanun 3.2.3 maddəsi Ailə Məcəlləsinin 10-cü maddəsinə uyğulaşdırılmalıdır.

4. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, ərin nikahın pozulmasını tələb etmək hüququnun məhdudlaşdırılması.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən heç kəs nikahın bağlanılmasına, yaxud öz iradəsi əleyhinə artıq bağlanmış nikahın davam edilməsinə məcbur edilə bilməz.

Lakin Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə əsasən, arvadın hamiləliyi dövründə və ya uşağın doğulmasından sonra 1 il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz. Bu halda qanunverici hamilə və südəmər uşağa qulluq edən qadının sağlamlığını, əmlak və qeyri əmlak hüquqlarını və qanuni maraqlarını müdafiə edərək, onların razılığı olmadan onların ərlərinə qadınlarla boşanmalarını qadağa edir.

5. Kişi və qadınlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrində fərqli şəraitin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsində (bundan sonra Cəzaların İcrası Məcəlləsi) cinayət törətmiş və məhkum edilmiş qadınlara dair cəzanın çəkilməsi şərtləri (əsasən də hamilə qadınlar) kişilərə münasibətdə yüngüllüyü ilə seçilir.

Həmçinin Cəzaların İcrası Məcəlləsi ilə qadınlardan başqa da ağır xəstələrə, birinci və ikinci qrup əlilliyi, 18 yaşnadək sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu olan, həmçinin 18 yaşına çatmamış şəxslərə imtiyazlar verilmişdir. Məsələn, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtlərə riayət etməklə hamiləliyə və ya doğuşa görə qadınlara cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşamağa icazə verilə bilər; hamilə və ya üç yaşına çatmamış uşağı olan məhkum qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayan, həmçinin xəstə, birinci və ikinci qrup əlilliyi olan məhkumlara yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır və onlar üçün yeməyin xüsusi normaları müəyyən edilir və s. Bu hallar qanunvericiliyin humanizm prinsipinə söykənməsindən irəli gəlir. Belə ki, güzəştli şərtlərin verilməsi məhz sözügedən şəxslərin fizioloji və digər zəruri tələbatlarından irəli gəlir.

Qeyd edək ki, qanunverici həmçinin gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədilə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsini də nəzərdə tuta bilər. Sözügedən xüsusi tədbirlər geniş sahələri əhatə edə bilər: qadınların müxtəlif növ peşə sahələrində inkişaf etmələrinə yönəlmiş hakimiyyət tədbirlərindən, işə götürülən zaman qadınlar üçün məcburi kvotaların nəzərdə tutulmasından tutmuş, müəyyən kateqoriyalı şəxslərə daha yüngül sanksiyaların tətbiqinə qədər və s.

Beynəlxalq təcrübədə də məhz bərabərlik prinsipinin təmin edilməsi və ayrı-seçkiliyə gətirən şəraiti yumşaltmaq üçün dövlətlər tərəfindən fərqli rəftarla bağlı tədbirlərin həyata keçirilmələri müsbət hal kimi qiymətləndirilir.

Bir neçə digər milli qanunvericilik aktları ilə də ayrı-ayrı kateqoriyaya aid olan şəxslərə dair fərqli davranışlara yol verilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu hallar zərurətdən irəli gəldiyindən ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilə bilməz.

Belə ki, İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 30.2.-ci maddəsinə əsasən, hamilə qadınlar və ya himayəsində səkkiz yaşnadək uşağı olan qadınlar, səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər, on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər, birinci və ya ikinci qrup əlillər, habelə altmış yaşına çatmış qadınlar və altmış beş yaşına çatmış kişilər barəsində inzibati həbs tətbiq edilə bilməz.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinin 14-cü maddəsinin 2.-ci hissəsinə əsasən, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və xarici hüquqi şəxslər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və emalı üçün kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahələrini yalnız icarə hüququ əsasında əldə edə bilirlər.

Həmin Məcəlləsinin 48-ci maddəsinin 3.-cü hissəsinə əsasən, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, habelə xarici dövlətlər Azərbaycan Respublikasında torpaq sahələrini yalnız icarə hüququ əsasında əldə edə bilirlər.

Həmin Məcəlləsinin 86-cı maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, xarici hüquqi şəxslərə, beynəlxalq birliklərə və təşkilatlara, habelə xarici dövlətlərə torpaqlar yalnız icarə hüququnda verilə bilər.

Qanunvericiliklə ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslərə, həmçinin xarici təşkilatlara (qurumlara) və xarici ölkələrə torpağın satılmasının qadağa edilməsi barədə normalar ölkənin müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması məqsədilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 61.2.-ci maddəsinə əsasən, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün əsas şərtlər iş yerinin tələblərinə cavab verən peşə hazırlığına və ya ixtisasa malik Azərbaycan Respublikası vətəndaşının iddia etmədiyi boş iş yerlərinin mövcudluğundan, məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən işəgötürənlərin işçi qüvvəsinə olan ehtiyaclarını yerli əmək ehtiyatları hesabına təmin etmək imkanının olmamasından ibarətdir.

Bu müddəanı da əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə ayrı-seçkilik kimi qəbul etmək olmaz. Belə ki, hər bir dövlət ilk növbədə öz vətəndaşlarının qarşısında öhdəlik daşıyır və ilk növbədə öz vətəndaşlarının rifahını düşünməlidir. Belə ki, dövlətin də rifahı bir başa olaraq onun vətəndaşlarının rifahından asılıdır.

Qeyd edək ki, humanizm prinsipinə əsaslanmış fərqli yanaşma həmçinin Cinayət Məcəlləsində də nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 57.2.-ci maddəsinə əsasən, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza qadınlara, cinayət törədərkən on səkkiz yaş tamam olmamış şəxslərə, habelə hökm çıxarılanadək altmış beş yaşına çatmış kişilərə təyin edilmir.

Bu norma bir neçə dövlətin, həmçinin Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi ilə də təsbit edilmişdir. Qeyd edək ki, Rusiya Federasiyasında ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının məhz 18 yaşdan 65 yaşa qədər kişilərə qarşı tətbiq edilməsi artıq bir çox hüquq müdafiəçiləri və hüquqşünaslar tərəfindən kişilərə qarşı ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilir. Onlar hesab edirlər ki, eyni cinayətə görə qadına məhz qadın olduğuna görə daha yüngül cəzanın tətbiq edilməsi kişilərə görə ayrı-seçkilikdir və bu ayrı-seçkiliyə humanizm prinsipi ilə bəraət verilə bilməz.

Sözgedən mövqeyə görə sırf cinsi mənsubiyyət cəzaya sirayət etməməlidir. Cəzanın təyin edilməsini müəyyən edən, onu yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuşdur ki, bu hallar hamıya eyni qaydada tətbiq edilməlidir. Lakin əgər ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın özü çox qəddar, ağır cəza kimi qəbul edilirsə, bu halda həmin cəza ayrı-seçkilik qoyulmadan nə kişi, nə də ki, qadına tətbiq edilməməlidir.

Onu da qeyd edək ki, bu məsələ ilə bağlı artıq Rusiya Federasiyasına qarşı şikayətlə Avropa Məhkəməsinə müraciət edilmişdir.

Avropa Məhkəməsi "Xamtovu və Aksençik Rusiyaya qarşı (*Khamtokhu and Aksenchik v. Russia*)"³ iş üzrə şikayətləri cins əlaməti üzrə ayrı-seçkilik hissəsində qəbul edən saymışdır.

Belə ki, şikayətçilər Rusiyanın daxili məhkəmələri tərəfindən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslərdir və onlar hesab edirlər ki, qadınlardan fərqli olaraq 18 yaş tamam olmuş və hökm çıxarılan qədər 65 yaşına çatmış kişilərə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiq edilməsi cins əlamətinə görə ayrı-seçkilikdir.

³ "Xamtovu və Aksençik Rusiyaya qarşı (*Khamtokhu and Aksenchik v. Russia*), Ərizə NN 60367/08 və 961/11

Qəbuledilənlik barədə qərarda məhkəmə bildirmişdir ki, şikayət yuxarıda göstərilən hissədə Konvensiyanın 35-ci maddəsinin tələblərinə cavab verir və açıq-aydın əsassız hesab edilə bilməz.

Bu iş üzrə yekun qərar həmçinin Azərbaycan Respublikası üçün də çox mühüm əhəmiyyət daşıyacaq. Belə ki, Avropa Məhkəməsi qadınlara nisbətə 18 yaşı tamam olmuş və hökm çıxarılan qədər 65 yaşına çatmış kişilərə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiq edilməsini cins əlaməti üzrə ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirsə, bu halda yerli qanunvericiliyin Konvensiya ilə uyğunlaşdırılması və hazırda ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən kişilərin cəza növünü müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə dəyişdirilməsi zərurəti yaranacaqdır.

Ümumiyyətlə məsələyə bu prizmadan yanaşılması (qadınlara nisbətə 18 yaşı tamam olmuş və hökm çıxarılan qədər 65 yaşına çatmış kişilərə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiq edilməsini cins əlaməti üzrə ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilməsi) humanizm prinsipindən irəli gəlir. Çünki, məqsəd qadınlara da münasibətə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiq edilməsi deyil, ümumiyyətlə bu növ cəzanın milli qanunvericilikdən xaric edilməsindən ibarətdir.

Sonuncu misal üzərində də görünür ki, Konvensiyanın və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin üzv dövlətlərin qanunvericiliyinə təsiri əhəmiyyətli dərəcədədir və bu təsir milli qanunvericiliyin beynəlxalq meyarlara cavab verməsi məqsədini daşıyır.

3. Ayrı-seçkiliyə qarşı ölkədaxili hüquq müdafiə mexanizmləri

3.1. Məhkəmə və digər hüquq mühafizə orqanları

Ümumilikdə hüquq müdafiə mexanizmi bir neçə elementlərdən ibarətdir: ayrı-seçkilik hərəkətlərinin qarşısının alınması, pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası, təqsirkarın cəzalandırılması.

Ayrı-seçkilik hərəkətlərinin qarşısının alınmasına yönəlmiş qanunvericilik aktları yuxarıdakı fəsillərdə araşdırılmışdır. Hazırda ayrı-seçkilikdən hüquq müdafiə mexanizminin sonrakı mərhələlərini araşdırmaq istədik.

İstənilən qanun pozuntusundan, o cümlədən ayrı-seçkilikdən ən səmərəli hüquq müdafiə mexanizmi məhkəmədir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində şəxslər tərəfindən faktiki olaraq ayrı-seçkiliyə məruz qalmaları nəticəsində pozulmuş hüquqlarının bərpasına yönələn şikayətlərin verilməsi hallarına tez-tez rast gəlmək olar.

Məsələn, məhkəmə təcrübəsində ayrı-seçkiliyə əsaslanan vətəndaşlığı təsdiq edən sənədlərin verilməməsi, qanunsuz işdən çıxarılmalar, ictimai birliklərin müvafiq qaydada qeydə alınmaması ilə bağlı işlərə tez-tez rast gəlinir. Lakin bu cür iddiaların predmeti yalnız pozulmuş bu və ya digər hüquqların bərpası olur. Hüququn məhz ayrı-seçkilik nəticəsində pozulması isə iddiaçı tərəfindən vurğulanmır, həmçinin yerli məhkəmələr tərəfindən də hüququn pozulmasının əsasında ayrı-seçkiliyin dayanması faktları aydınlaşdırılmır, o cümlədən ayrı-seçkilik faktı ümumiyyətlə iddianın müstəqil predmeti kimi araşdırılmır.

Beləliklə, məhkəmələr eyni situasiyada olan şəxslərə fərqli rəftarın nümayiş edib-edilməməsinə toxunmayaraq, yalnız bu və ya digər hüququn pozulub-pozulmamasını araşdırırlar.

Aparılmış araşdırma zamanı belə hala rast gəlinməmişdir ki, məhkəmə qərarı ilə hansısa bir hərəkət yaxud hərəkətsizlik yalnız istənilən bir hüququ pozduğuna, yaxud məhdudlaşdırdığına görə deyil, həmçinin ayrı-seçkilik xarakteri daşdığına görə qanunsuz hesab edilmişdir.

Ayrı-seçkiliyin araşdırılmasına və müəyyən edilməsinə yönəlmiş məhkəmə təcrübəsini yaratmaq üçün hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxslər tərəfindən şikayətlərində məhz məruz qaldıqları pozuntunun ayrı-seçkilik əsasında baş verdiyi vurğulanmalı, həmin ayrı-seçkiliyin əlamətlərinə diqqət yetirilməli və ayrı-seçkiliyin özünün də qanunsuz hesab edilməsi barədə tələb irəli sürülməlidir.

Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I-ci hissəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Həmin maddənin II hissəsinə əsasən, hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər.

Şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyə daha çox dövlət orqanları və həmin orqanların vəzifəli şəxsləri tərəfindən yol verilə bilər.

Bu halda da şəxs ilk növbədə həmin orqanların və onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz qərarlarından, hərəkət və hərəkətsizliyindən İnzibati Prosesual Məcəllənin tələblərinə uyğun olaraq məhkəməyə şikayət edə bilər. Bu cür şikayətlərə inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılır.

Həmin Məcəllənin 2.2.-ci maddəsinə əsasən, inzibati məhkəmə icraatı qaydasında aşağıdakı iddialara baxılır:

2.2.1. şəxsin hüquq və vəzifələri ilə bağlı inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş inzibati aktın mübahisələndirilməsinə (ləğv olunmasına və ya dəyişdirilməsinə) dair iddialara (mübahisələndirmə haqqında iddia);

2.2.2. inzibati orqanın üzərinə inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı müvafiq öhdəliyin qoyulmasına dair iddialara və ya inzibati orqanın hərəkətsizliyindən müdafiəyə dair iddialara (məcburetmə haqqında iddia);

2.2.3. inzibati orqan tərəfindən inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən hərəkətlərin edilməsinə dair iddialara (öhdəliyin icrası haqqında iddia);

2.2.4. inzibati orqanın inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan və bilavasitə şəxsin hüquq və azadlıqlarını pozan qanunsuz müdaxiləsindən müdafiəyə dair iddialara (müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia);

2.2.5. inzibati hüquq münasibətinin mövcud olmasına və ya olmamasına, habelə inzibati aktın etibarsız sayılmasına dair iddialara (müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia).

Bir daha qeyd edək ki, hazırda məhkəmə təcrübəsini araşdırsaq görürük ki, bilavasitə ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlərə nadir hallarda rast gəlmək olar.

Həmçinin ölkədə faktiki vəziyyəti araşdıraraq (məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi, hüquq müdafiəçiləri ilə aparılan söhbət) onu müəyyən etmək olar ki, əsasən, ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlər şəxslərin bu və ya digər əlamətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı statusunu ala bilməməsi və onlara bu statusu təsdiq edən sənədlərin verilməməsi ilə bağlı şikayətlərdir.

Məsələn, milliyyətçə azərbaycanlı olan, lakin xarici ölkənin vətəndaşlarından Azərbaycan Respublikasında doğulmuş uşaqlara Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı statusu verilmir; yaxud valideyninin birinin fərqli millətdən olması şəxs üçün ona Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmasını təsdiq edən sənədin verilməsində maneə yarada bilər.

Nümunə üçün məhkəmə təcrübəsindən bir misal gətirmək istərdik.

Belə ki, iddiaçı M. 1988-ci ildə Azərbaycan Respublikasında anadan olmuşdur və ona doğum haqqında şəhadətnamə verilmişdir. SSRİ dağıldıqdan sonra digər millətdən olan ərizəçinin anası 1994-cü ildə ərizəçini də götürərək Belarusiya Respublikasına köçmüşdür.

2000-ci ildə isə iddiaçı anası ilə yenidən Azərbaycan Respublikasına qayıtmışdır. 2000-2005-ci tarixində iddiaçı Bakı şəhərində yerləşən orta məktəblərin birində təhsil almış, həmçinin ona attestat da verilmişdir. M.-nin atası Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır və bu barədə müvafiq sənədə də malikdir. İddiaçı 1992-ci ildən 2011-ci il tarixədək Bakı şəhərində atasının yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda da olmuşdur. 2012-ci ildə o, hətta Yasamal rayon Polis İdarəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşının şəxsiyyətini təsdiq edən müvəqqəti sənədlə də təmin edilmişdir.

Həmin sənədin etibarlıq müddəti keçdikdən sonra iddiaçı müvafiq qaydada ona Azərbaycan Respublikasının vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi ilə təmin edilməsi üçün Bakı şəhəri Yasamal rayon Polis İdarəsinə müraciət etmişdir.

Yasamal rayon Polis İdarəsi iddiaçıya bildirmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin məktubunda onun Azərbaycan Respublikasının 30.09.1998-ci il tarixli Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olması müəyyən edilməmişdir və bu səbəbdən ona şəxsiyyət vəsiqəsi verilməz. Bu səbəbdən M. 1 saylı Bakı İnzibati İqtisadi Məhkəməsinə inzibati orqan tərəfindən inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən hərəkətlərin edilməsinə dair iddia ilə müraciət edərək, onun Azərbaycan Respublikasının şəxsiyyət vəsiqəsi ilə təmin edilməsi vəzifəsinin Yasamal rayon Polis İdarəsinə həvalə edilməsi barədə qərar qəbul edilməsini xahiş etmişdir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi ilə təmin olunmamağı onun vətəndaşlıq hüququnun və ondan irəli gələn digər konstitusiya hüquqlarının, o cümlədən cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak etmək (Konstitusiyanın 54-cü maddəsi), dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək (Konstitusiyanın 55-ci maddəsi), seçki (Konstitusiyanın 56-cı maddəsi), təhsil (Konstitusiyanın 42-ci maddəsi), dövlət orqanlarına müraciət etmək (Konstitusiyanın 57-ci maddəsi) və s. hüquqlarının pozulmasına səbəb olur, nəticədə, o, Azərbaycan Respublikası vətəndaşı kimi bütün hüquqlarından, eləcə də vətəndaş kimi dövlətin himayəsindən məhrum olmuşdur.

İddiaçı iddia tələbini Konstitusiya və digər milli qanunvericilik aktları və Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi ilə əsaslandırılmışdır.

Belə ki, Konstitusiyanın 52-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Həmçinin M. öz şikayətində bildirmişdir ki, dövlət orqanının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində onun "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ pozulur və bu məsələdə o, həmçinin ayrı-seçkiliyin qurbanı olmuşdur.

Belə ki, M. bildirmişdir ki, şəxsiyyət vəsiqəsinin olmamasına görə o, vətəndaşsızlıq halında olan şəxs vəziyyətinə düşmüş, işləmək, nikaha daxil olmaq və ya başqa yerə getmək imkanından məhrum olmuşdur. M. Kuriç və başqaları Sloveniyaya qarşı (*Kurić and others v Slovenia*) işə (26 iyun 2012-ci il) istinad edərək bildirmişdir ki, həmin işdə keçmiş Yuqoslaviyanın və onun tərkibindəki respublikalardan biri olan Sloveniyanın vətəndaşı olan ərizəçilərin adları Sloveniya müstəqillik qazandıqdan sonra qüvvəyə minmiş "Əcnəbilər haqqında" Qanuna uyğun olaraq, daimi sakinlərin qeydiyyatı kitabından çıxarılmış və onlar ölkədə yaşayış icazəsi olmayan şəxslərə çevrilmişdilər. Onların adlarının qeydiyyat kitabından çıxarılması ciddi və uzunmüddətli mənfi nəticələrə səbəb olmuşdu: ərizəçilərin bəziləri vətəndaşlığı olmayan şəxsə çevrilmiş, digərləri isə mənzillərindən çıxarılmış, işləmək və ya başqa yerə getmək imkanından və bütün şəxsi əmlaklarından məhrum olmuşdular. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi həmin iş üzrə qeyd etdi ki, qeydiyyat kitabından "çıxarılma" və onun təsirləri ərizəçilər üçün mənfi nəticələr doğurub və həmin nəticələr davam etməkdədir, bu hal şəxsi və ailə həyatına müdaxiləyə bərabərdir.

Beləliklə, M. ərizəsində bildirmişdir ki, mahiyyətə eyni olan iş üzrə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın 8-ci maddəsiylə nəzərdə tutulan ailə həyatına hörmət hüququna və əlavə olaraq, 8-ci maddə ilə birgə Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulan ayrı-seçkiliyə məruz qalmama hüququna hüquqazidd müdaxiləni tanıdı.

Lakin M. öz şikayətində bir cümlə ilə onun ayrı-seçkiliyə məruz qalmasını bildirsə də, məhz hansı əlamətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmasını vurğulamamış, ayrı-seçkiliyə məruz qalmasını sübut edən halları göstərməmiş, həmçinin məhkəmədən onun hüquqlarının məhz ayrı-seçkilik nəticəsində pozulmasının müəyyən etməsini tələb etməmişdir.

İşin hallarından və hazırda ölkədə mövcud təcrübədən müəyyən etmək olar ki, M.-ya müvafiq sənədin verilməməsinin səbəbi sonuncunun anasının digər millətdən olmasından ibarətdir.

Lakin bir daha vurğulayaq ki, iddiaçı iddia ərizəsində yalnız bir cümlə ilə ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını bildirir. M. məhkəmədə pozulmuş hüququnun bərpasını istəsə də (müvafiq sənədlərin verilməsi), hüququnun pozulmasına səbəb olmuş amilləri mübahisələndirmir.

Hazırda birinci instansiya məhkəməsi M.-nin iddiasını təmin etməmiş və M. həmin qərardan apellyasiya şikayəti vermişdir.

Hesab edirik ki, M. üzləşdiyi hüquq pozuntusunun əsl səbəbini göstərməklə ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını iddia etsə və məhz ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasını tələb etsə idi, onun həmin iddia üzrə istər yerli məhkəmələrdə, istərsə də Avropa Məhkəməsində uğur qazanmaq şansı daha çox olardı.

İnzibati icraat qaydasından başqa, ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlərlə məhkəməyə ümumi iddia icraatı qaydasında müraciət edilə bilər.

Məsələn, ayrı-seçkiliyin daha çox yol verildiyi hallar işəgötürən tərəfindən işçiyə münasibətdə törədilən hallar ilə bağlıdır.

Əmək Məcəlləsinin 16-cı maddəsinin (Əmək münasibətlərində ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi) 3-cü bəndinə əsasən, əmək münasibətləri prosesində işçilər arasında bu

maddənin birinci hissəsində göstərilən (vətəndaşlığına, cinsinə, irqinə, dininə, milliyyətinə, dilinə, yaşayış yerinə, əmlak vəziyyətinə, ictimai-sosial mənşəyinə, yaşına, ailə vəziyyətinə, əqidəsinə, siyasi baxışlarına, həmkarlar ittifaqlarına və ya başqa ictimai birliklərə mənsubiyyətinə, qulluq mövqeyinə, həmçinin işçinin işgüzar keyfiyyətləri, peşakarlıq səriştəsi, əməyinin nəticələri ilə bağlı olmayan digər amillərə görə) ayrı-seçkiliyə yol verən işəgötürən və ya digər fiziki şəxs qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq məsuliyyət daşıyır.

Həmin maddənin 4-cü bəndinə əsasən, ayrı-seçkiliyə məruz qalan işçi pozulmuş hüququnun bərpa edilməsi tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Qanunun tələbinə görə bu işlərdə işçinin digər işçilərlə müqayisədə fərqli rəftara məruz qalması və bu rəftarın qanunvericiliklə nəzərdə tutulmamasını sübut etməsi kifayətdir.

Ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslər pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsindən başqa onlara dəymiş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsinə də tələb edə bilərlər.

Qeyd edək ki, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalan şəxslərin məhkəmə vasitəsilə zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüquqları "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunla nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, həmin Qanunun 17.1.-ci maddəsinə əsasən, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada zərər ödənilir. Lakin həmin qanunla zərərin ödənilmə qaydaları və proseduru müəyyən edilməmişdir. Həmçinin digər əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslərin onlara dəymiş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüquqları hər hansı bir qanunvericilik aktı ilə müəyyən edilməmişdir. Bu halda hüququ pozulmuş şəxs mülki qanunvericiliyin ümumi müddəalarını rəhbər tutaraq ona dəymiş zərərin ödənilməsinə tələb edə bilər.

Belə ki, Mülki Məcəllənin 21.1.-ci maddəsinə əsasən, zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik olan şəxs ona vurulmuş zərərin əvəzinin tam ödənilməsinə tələb edə bilər, bu şərtlə ki, qanunda və ya müqavilədə zərərin əvəzinin daha az miqdarda ödənilməsi nəzərdə tutulmasın. Həmin Məcəllənin 21.2.-ci maddəsinə əsasən, zərər dedikdə, hüququ pozulmuş şəxsin pozulmuş hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakından məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi (real zərər), habelə hüququ pozulmasaydı, həmin şəxsin adı mülki dövriyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür.

Mülki Məcəllənin 1100-cü maddəsinə əsasən, dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və ya bu orqanların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində, o cümlədən dövlət orqanının və ya yerli özünüidarə orqanının qanuna və ya digər hüquqi akta uyğun gəlməyən aktının qəbul edilməsi nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsə vurulmuş zərərin əvəzini Azərbaycan Respublikası və ya müvafiq bələdiyyə ödəməlidir.

Həmçinin həmin Məcəllənin 1101.1.-ci maddəsinə əsasən, qanunsuz məhkum etmə, cinayət məsuliyyətinə qanunsuz cəlb etmə, qəti imkan tədbiri kimi həbsə almanın və ya başqa yerə getməmək haqqında iltizamın qanunsuz tətbiqi, inzibati tənbehin qanunsuz verilməsi nəticəsində fiziki şəxsə vurulmuş zərərin əvəzini təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin təqsirindən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada tam həcmdə ödəyir.

Qeyd edək ki, şəxs yuxarıda göstərilən qanunsuz məhkum etmə, cinayət məsuliyyətinə qanunsuz cəlb etmə, qəti imkan tədbiri kimi həbsə almanın və ya başqa yerə getməmək haqqında iltizamın qanunsuz tətbiqi, inzibati tənbehin qanunsuz verilməsinə hər hansı bir əlamətə məxsus olması səbəbindən məruz qala bilər (məsələn, müxalif siyasi mövqe tutması).

Həmin Məcəllənin 1101.2.-ci maddəsinə əsasən, təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq orqanlarının qanunsuz fəaliyyəti nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsə vurulmuş zərər bu Məcəllənin 1101.1.-ci maddəsində nəzərdə tutulan nəticələrə səbəb olmadıqda onun əvəzi qanunla müəyyənləşdirilmiş əsaslarla və qaydada ödənilir.

Həmin Məcəllənin 1101.3.-cü maddəsinə əsasən, ədalət məhkəməsinin həyata keçirilməsi zamanı vurulmuş zərərin əvəzi o halda ödənilir ki, hakimin təqsiri məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə müəyyənləşdirilsin.

Həmin Məcəllənin 1115-ci maddəsinə əsasən, zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini təmin edərkən məhkəmə zərərin vurulması üçün məsuliyyət daşıyan şəxsin üzərinə işin hallarına uyğun olaraq zərərin əvəzini naturada ödəmək (eyni növlü və keyfiyyətli əmlak vermək, zədələnmiş əmlakı düzəltmək və i.a.) və ya vurulmuş zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyi qoyur.

Ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxs ona vurulan mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsi məqsədilə də məhkəməyə müraciət edə bilər.

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 21 və 23-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 31 may 2002-ci il tarixli qərarında deyilir ki, mənəvi zərər, qeyri əmlak zərəri olmaqla iqtisadi məzmun və dəyər kəsb etməyən hüquq pozuntusu, eləcə də vətəndaşların hüquqlarının pozulmasının müstəqil nəticəsidir. Belə zərər bilavasitə zərər vuran şəxsin hərəkətlərindən sonra zərər çəkmişin şüuruna təsir göstərməklə mənfi psixoloji reaksiyaya səbəb olur. O, həm vurulmuş əmlak zərəri ilə birlikdə, həm də əmlak zərəri vurulmadığı hallarda kompensasiya edilir.

Bundan başqa, “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il qərarının 2-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin, “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Konvensiya”nın müddəaları və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedentləri baxımından “mənəvi zərər” anlayışı insanın anadangəlmə və ya qanun əsasında ona mənsub olan şəxsi qeyri-əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlarının, habelə əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində mənəvi sarsıntı və iztirab keçirməsini ifadə edir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərkən bu nəticəyə gəlmək olar ki, şəxsin məhz ayrı-seçkiliyə məruz qalması nəticəsində məhkəməyə müraciət etmək hüququnun yaranması birbaşa olaraq Əmək Məcəlləsində və "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunla nəzərdə tutulmuşdur.

Həmçinin şəxslər ümumi qanunvericilik normalarını rəhbər tutaraq ayrı-seçkiliyə məruz qalmaları nəticəsində pozulmuş hüquqlarının bərpası və onlara vurulmuş zərərin (o cümlədən, mənəvi zərərin) əvəzinin ödənilməsi barədə iddialarla məhkəmələrə müraciət edə bilərlər.

İstənilən halda, Konstitusiyanın 147-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Həmin maddənin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir.

Beləliklə də, şəxslər birbaşa olaraq Konstitusiyanın bərabərlik prinsipini müəyyən edən, ayrı-seçkiliyi qadağa edən müddəalarına istinad etməklə məhkəmədə öz hüquqlarını müdafiə edə bilərlər.

Bundan başqa, nəzərə alsaq ki, Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir, şəxslər birbaşa olaraq beynəlxalq hüquq normalarını rəhbər tutaraq məhkəmələrə ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlər ilə müraciət edə bilərlər.

O cümlədən, məhkəmələr də birbaşa olaraq beynəlxalq hüquq normalarını, o cümlədən Avropa Konvensiyasının müddəalarını tətbiq edərək qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdirlər.

“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli qərarının 1-ci bəndinə əsasən, məhkəmələrin nəzərinə çatdırılmışdır ki, İnsan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və onların həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmələr bütün insanların heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malik olmalarını nəzərə almalıdırlar.

Həmin qərarın 2-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Konvensiyanı ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir.

Həmin bənddə deyilir: “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Konvensiya müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər”.

Beləliklə, şəxslər birbaşa olaraq “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarına istinad etməklə məruz qaldıqları ayrı-seçkiliyi mübahisələndirə bilirlər, məhkəmələr isə yalnız Konvensiya və Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməklə ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətləri araşdırmağa bilirlər.

Lakin təəssüflər olsun ki, hazırda beynəlxalq normalara, o cümlədən, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının ayrı-seçkiliyə qarşı yönəlmiş müddəalarına istinada əsaslanan məhkəmə təcrübəsi mövcud deyildir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi ayrı-seçkilikdən müdafiə mexanizminin biri də təqsirkarın cəzalandırılmasıdır.

Əgər irqinə, milliyyətinə, dininə, dilinə cinsinə, mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə, qulluq mövqeyinə, əqidəsinə, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətinə görə şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququ pozulmuşdursa, o onun hüququnu pozmuş şəxsin Cinayət Məcəlləsinin 154.1.-ci maddəsi ilə məsuliyyətə cəlb edilməsini tələb edə bilər.

Həmçinin Cinayət Məcəlləsinin 154.2.-ci maddəsi eyni əməlləri öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törətmiş vəzifəli şəxsə görə məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 215.3.1.-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə dair işlər üzrə ibtidai istintaq prokurorluq tərəfindən aparılır.

Cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında fiziki şəxs tərəfindən verilən ərizə, hüquqi şəxsin (vəzifəli şəxsin) və ya kütləvi informasiya vasitəsinin məlumatları, yaxud bu məlumatların təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən bilavasitə aşkar edilməsi ola bilər (Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 46.2.-ci maddəsi).

Şəxs ayrı-seçkiliyə məruz qalması ilə bağlı şikayət etdikdə prokurorluq orqanları hərtərəfli araşdırma aparmalı və şəxsin ayrı-seçkiliyə məruz qalıb-qalmadığını, qaldığı halda şəxsin hüquq və qanuni maraqlarına ziyan vurulub-vurulmadığını müəyyən etməlidir.

Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 207.5.-ci maddəsinə əsasən, bu barədə məlumat alındığı hər bir halda aşağıdakı qərarların biri qəbul edilməlidir:

- 1) cinayət işinin başlanması;
- 2) cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi;
- 3) məlumatın istintaq aidiyyəti üzrə göndərilməsi barədə.

Əgər cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi barədə qərar qəbul edilirsə, bu halda bu qərar əsaslandırılmalıdır. Əgər bu qərar əsəzsədirsə və hərtərəfli araşdırma nəticəsində qəbul edilməyibsə, şəxs bu qərardan yuxarı prokuror və/və ya məhkəməyə şikayət edə bilər.

Bundan başqa, şikayətçi ona qarşı ayrı-seçkilik törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi ilə yanaşı, cinayət mühakimə icraatı qaydasında həmin şəxsə qarşı ona vurulmuş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi barədə iddia da qaldıra bilər. (Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 89-cü maddəsi).

3.2 Ayrı-seçkiliklə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin mövqeyi

Konstitusiya məhkəməsi müvafiq qurumların sorğusu əsasında bir çox qanunvericilik aktlarının Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə uyğunluğuna dar onlarla qərar çıxarmışdır.

Həmin qərarlarda Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə şəxsin ayrı-seçkilikdən müdafiə olunmasına dair subyektiv hüququ kimi deyil ümumi hüquqi prinsip kimi qiymətləndirmişdir.

Bununla yanaşı, şəxslər fərdi, o cümlədən ayrı-seçkiliyə məruz qalmaları ilə bağlı şikayətlərlə Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilirlər.

Bununla bağlı ilk növbədə onu qeyd edək ki, Konstitusiya Məhkəməsi ali Konstitusiya nəzarəti orqanıdır və növbəti məhkəmə instansiyası hesab edilmir.

Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin V hissəsi və “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” 23 dekabr 2003-cü il tarixli Qanununun 34-cü və 35-ci maddələrinə müvafiq olaraq Konstitusiya Məhkəməsinə fərdi şikayətlər verilə bilər. Konstitusiya Məhkəməsinə fərdi şikayətlər şəxsin hüquq və azadlıqları qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları, bələdiyyə və məhkəmə aktları ilə pozulduqda verilə bilər. Şikayət aşağıdakı tələblərə əməl olunduqdan sonra verilir:

- məhkəmə aktından şikayət vermək hüququndan tam istifadə edildikdən sonra axırıncı məhkəmə instansiyasının (Ali Məhkəmənin) qərarının qüvvəyə mindiyi andan 6 ay müddətində;
- məhkəməyə müraciət hüququ pozulduqda isə, həmin hüququn pozulduğu andan 3 ay müddətində.

«Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» Qanun şikayət vermənin yuxarıdakı qaydasından istisnayı da nəzərdə tutur. Belə ki, həmin Qanunun 34.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, hüquq və azadlıqların pozulması nəticəsində ərizəçiyə ağır və bərpaedilməz zərərin vurulmasının digər məhkəmələr vasitəsilə qarşısının alınması mümkün olmadıqda, şikayət bilavasitə Konstitusiya Məhkəməsinə verilə bilər. Lakin qanunvericilikdə “ağır və bərpaedilməz zərərin vurulmasının digər məhkəmələr vasitəsilə qarşısının alınması mümkün olmadıqda” müddəasının anlayışı verilməyib və hansı halların bu müddəanın təsiri altına düşdüyü konkret müəyyənləşdirilməyib. Ona görə də, bu əsasın mövcudluğu hər bir konkret haldan asılı olaraq Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Eyni zamanda onu da qeyd edək ki, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu ağır və bərpaedilməz zərərin vurulmasının qarşısının alınması məqsədilə işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul ediləndə mübahisə olunan normativ hüquqi aktın və ya bələdiyyə aktının icrasının dayandırılmasına dair qərar qəbul edə bilər və tərəflərə mübahisənin məhkəməyədək nizamlanmasını təklif edə bilər. (“Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Qanunun 52.4-cü maddəsi)

Təcrübədə ayrı-seçkiliklə bağlı fərdi şikayətlərin olub-olmaması və bu şikayətlərlə bağlı qərarların qəbul edilib-edilməməsini müəyyən etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin saytında yerləşdirilən qərarlar araşdırılmışdır.

Nəticədə yenə də müəyyən edildi ki, hətta ərizəçinin hüququ ayrı-seçkiliyə məruz qalması nəticəsində pozulsa da, ərizəçi məhkəmələrdə yalnız pozulduğu hüququnu vurğulamış, həmin hüquqa aid olan qanunvericilik aktlarına istinad etmiş, lakin hüququnun məhz ayrı-seçkiliyə məruz qalması nəticəsində pozulduğunu mübahisələndirməmişdir.

Məsələn, O.Gərəkmezlinin şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 13 mart 2013-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 25 fevral 2014-cü il tarixli qərarından görsənir ki, ərizəçi fərqli rəftara məruz qalmışdır. Belə ki, onun statusunda olan şəxslərə əlavə pensiya ödənilsə də, ona bu əlavələr verilməmişdir.

İşin materiallarından görünür ki, iş üzrə ərizəçinin müraciət etdiyi bütün məhkəmə instansiyalarında onun ayrı-seçkiliyə məruz qalıb-qalmadığı araşdırılmamışdır.

Lakin Konstitusiya Məhkəməsi sözügedən qərarında şikayətçinin ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını vurğulamışdır.

Qərarında deyilir: "Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I hissəsinə görə, hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Demokratik cəmiyyətdə insanların hüquqları və azadlıqları bərabərlik prinsipi əsasında həyata keçirilir. Bu prinsipin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər kəsin bərabər hüquqlara malik olması bəyan edilməklə, onlardan istifadə etmək üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır. Eyni zamanda, bir qrup daxilində hüquq və vəzifələr onun bütün üzvləri üçün eyni olmalıdır. Fərqli rəftar oxşar vəziyyətdə olan fərdlər arasında mövcud olduqda bərabərlik hüququ pozulmuş olur. Fərqli rəftarın obyektiv və əqlabatan əsası, yaxud tətbiq edilən vasitələrlə qarşıya qoyulan qanuni məqsəd arasında əqlabatan mütənasiblik olmadıqda, həmin rəftar ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır.

Bərabərlik hüququ insan hüquq və azadlıqlarının hər hansı ayrı-seçkilik olmadan ədalətli, eyni hüquqi imkanlar əsasında həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu prinsip universal xarakter daşıyır və ictimai münasibətlərin bütün sahələrinə nizamlayıcı təsir edir. O cümlədən, bu prinsipin gözlənilməsi hər şeydən öncə həm də eyni kateqoriyaya aid olan şəxslərin hüquqlarının obyektiv və əqlabatan izah olmadan fərqləndirilməsini qadağan edir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun bərabərlik hüququ ilə bağlı formalaşdırdığı hüquqi mövqe ondan ibarətdir ki, hüquqi dövlətin təməl prinsiplərindən hesab olunan hüquq bərabərliyi prinsipi Konstitusiyanın 25-ci maddəsində əks olunmaqla, məhz dövlət tərəfindən heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verilməsini nəzərdə tutur. Pensiya təminatı sahəsində hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində bütün növ ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına təminat verən hüquq bərabərliyi prinsipi eyni kateqoriyaya aid olan şəxslərin pensiya hüququnun fərqləndirilməməsinə xidmət edir. Əks halda sosial təminat sahəsində qanunverici tərəfindən müəyyən olunmuş güzəştlərin eyni hüquqi vəziyyətdə olan şəxslərə eyni qaydada tətbiq edilməməsi sosial ədalətin və tarazlığın pozulmasına səbəb ola bilər.

Eyni zamanda, sosial təminat sahəsində münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi zamanı eyni hüquqi vəziyyətdə olan subyektlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsi belə tənzimləmənin bütün subyektlərə münasibətdə qüsur olmasına gətirib çıxara bilər. "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın 14-cü maddəsinə əsasən bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin edilməlidir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin bu müddəə ilə bağlı presedent hüququna görə Konvensiyanın 14-cü maddəsi üzrə məsələnin ortaya çıxması üçün analoji və ya əhəmiyyətli dərəcədə oxşar vəziyyətdə olan şəxslərlə rəftarda fərqləndirmə olmamalıdır. Belə fərqləndirmə obyektiv və əqlabatan deyilsə, başqa sözlə, qanuni məqsədə yönəlmirsə, yaxud da istifadə olunmuş vasitələrlə həyata keçirilməli olan məqsəd arasında mütənasibliyin əqlabatan əlaqəsi yoxdursa, ayrı-seçkilik hesab edilir (Ranqelov Almaniyaya qarşı iş üzrə 22 mart 2012-ci il tarixli qərar, §§ 85-86)".

Nəticədə Konstitusiya Məhkəməsi sözügedən qərarı ilə Oqtay Gərəkmezlinin Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun Yasamal rayon şöbəsinə qarşı "təyin edilmiş pensiyanın miqdarının dəyişdirilərək yenidən hesablanması" tələbinə dair iş üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 13 mart 2013-cü il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə (Bərabərlik hüququ), 60-cı maddəsinin I hissəsinə (Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı) və Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 91 və 96.5-ci maddələrinə uyğun olmadığından qüvvədən düşmüş hesab etmişdir.

3.3 İnzibati mexanizmlər

Ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətləri araşdıran orqanları nəzərdən keçirdikdə, təəssüflə qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət məqsədi ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və onunla birbaşa mübarizənin aparılmasından ibarət olan xüsusi bir orqan mövcud deyildir.

Yalnız "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 19-cu maddəsinə əsasən, gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

Həmin Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən, gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə illik məlumat təqdim edir.

"Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 noyabr 2006-cı il tarixli Fərmanının 2-ci bəndinə əsasən, müəyyən edilmişdir ki, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 19-cu maddəsində, 20-ci maddəsinin adında və mətnində nəzərdə tutulmuş "müvafiq icra hakimiyyəti orqanı"nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi həyata keçirir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi məhz gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarət edir və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə illik məlumat təqdim edir.

Ayrı-seçkilik nəticəsində hüququ pozulmuş şəxslər həmçinin Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkilinə (ombudsman) müraciət edə bilərlər.

Belə ki, "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" 28 dekabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunun 8.1.-ci maddəsinə əsasən, Müvəkkil Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxır.

Həmin Qanunun 13.2.-ci maddəsinə əsasən, Müvəkkil şikayətin araşdırılması zamanı insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkar etdikdə, aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilər:

1) qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş dövlət və yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən həmin hüquqların bərpasını tələb etmək (müvafiq orqanlar, vəzifəli şəxslər 10 gün müddətində Müvəkkilə görülən tədbirlər barədə yazılı surətdə məlumat verməlidirlər. Məlumat verilmədiyi və ya Müvəkkilin tələbləri həyata keçirilmədiyi hallarda, Müvəkkil həmin təşkilatın yuxarı orqanına və ya digər dövlət orqanlarına müraciət edə bilər);

2) cinayət əlamətləri aşkar edildikdə, müvafiq orqanlara cinayət işinin başlanması barədə müraciət etmək;

3) əlavə kassasiya qaydasında şikayət etmək hüququna malik olan subyektlərə müraciət etmək;

4) qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş vəzifəli şəxslərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi barədə müvafiq orqanlara təkliflər vermək;

5) insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kütləvi informasiya vasitələrini tanış etmək;

6) insan hüquqlarının pozulması xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda onların bərpası üçün Müvəkkilin səlahiyyətində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinə müraciət etmək, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi qarşısında məruzə ilə çıxış etmək;

7) dövlət və ya yerli özünüidarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün məhkəməyə müraciət etmək;

8) şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu ilə müraciət etmək.

Lakin təcrübədə ombudsmanın ayrı-seçkiliklə bağlı mübarizədə aktivlik göstərməsi müəyyən edilmir.

Ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslər məhkəmə müdafiəsindən başqa şikayətlə onların hüququnu pozmuş orqan, idarə, təşkilat, müəssisə və ya vəzifəli şəxsin qanunsuz hərəkət və hərəkətsizliyindən bilavasitə onların tabe olduqları orqana və ya vəzifəli şəxsə müraciət edə bilərlər.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında" 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 57-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır. Hər bir müraciətə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir.

Həmin maddənin 9-cu maddəsinə əsasən, öz təklifi, ərizəsi, şikayəti barəsində qəbul edilmiş qərarla razılaşmayan vətəndaş bu qərarı qəbul etmiş orqanın, idarənin, təşkilatın, müəssisənin və ya vəzifəli şəxsin bilavasitə tabe olduqları orqana və ya vəzifəli şəxsə həmin qərar barəsində şikayət etmək hüququna malikdir.

Həmin maddənin 2-ci abzasında o da qeyd edilir ki, şikayətlər qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada məhkəməyə verilə bilər.

Əmək münasibətləri sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmalı olan orqanlardan biri kimi Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidmətini də göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 16 fevral tarixli 386 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti haqqında" Əsasnamənin 3.1.1.-ci maddəsinə əsasən, Xidmət öz səlahiyyətləri daxilində əmək qanunvericiliyinə əməl olunması sahəsində, o cümlədən işçilərlə əmək münasibətlərinin əmək müqaviləsi (kontraktı) əsasında tənzimlənməsi, əməyin ödənilməsi, məzuniyyət və istirahət hüququnun təmin edilməsi, əməyin mühafizəsi, texniki təhlükəsizlik, əmək şəraiti, əmək xəsarəti ilə əlaqədar ödəncələrin ödənilməsi, işçilərin və iş yerlərinin attestasiyası, işçilərin istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığortası, iş prosesində əmək və əməyin mühafizəsi tələblərinə (iş davamiyyəti, əməyin təhlükəsizliyi, əməyin gigiyenası, qadınların, əlillərin, yaşı 18-dən az olan şəxslərin əməyindən istifadə olunması və s.) riayət edilməsi üzrə dövlət nəzarətini həyata keçirir.

Həmin Əsasnamənin 3.1.10.-cu maddəsinə əsasən, Xidmət öz səlahiyyətləri daxilində əmək qanunvericiliyinin pozulmasında təqsirkar şəxsləri Azərbaycan Respublikasının inzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati məsuliyyətə cəlb etmək və digər məsuliyyətə cəlb olunması üçün müvafiq dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldıra bilər.

4. Ayrı-seçkilikdən beynəlxalq hüquqi müdafiə mexanizmləri

Konstitusiyanın 10-cu maddəsi beynəlxalq münasibətlərin prinsiplərini müəyyən edir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Beləliklə də, əgər yerli normativ aktlar və mexanizmlər ayrı-seçkilikdən səmərəli müdafiəni təmin etmirsə, Azərbaycan Respublikasının yurisdiksiyası altında olan şəxslər beynəlxalq müdafiə vasitələri və mexanizmlərindən istifadə edə bilərlər.

Ayrı-seçkilikdən beynəlxalq hüquqi müdafiə insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquqi müdafiə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həmçinin ayrı-seçkilinin qadağa edilməsi prinsipi beynəlxalq hüququn prinsiplərinə aiddir.

Ayrı-seçkilinin qadağan edilməsi prinsipi əksər beynəlxalq hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır (istər ümumi qaydada insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə, istərsə də müəyyən kateqoriyaya aid şəxslərin (məsələn, uşaqlar, qaçqınlar və s.) hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş aktlar).

Ayrı-seçkilinin qadağan olunması ilk növbədə BMT çərçivəsində qəbul edilmiş bütün beynəlxalq hüquq aktlarda təsbit edilmişdir: 10 dekabr 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (maddə 1, 2), 16 dekabr 1966-cı il tarixli İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (2-ci maddənin 2-ci bəndi, 3-cü maddə, 10-cu maddənin 3-cü bəndi), 16 dekabr 1966-cı il tarixli Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (2-ci maddənin 1-ci bəndi, 3,24,25-ci maddələr).

BMT-nin 10 dekabr 1984-cü il tarixli "İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı" Konvensiyası hər hansı xarakterli *ayrı-seçkiliyə* əsaslanan istənilən səbəbə görə qəsdən güclü, fiziki, yaxud mənəvi ağrı və əzab yetirən hərəkətləri "işgəncə"yə aid edir.

Müəyyən kateqoriyaya aid olan şəxslərin hüquqlarını qoruyan 28 iyul 1951-ci il tarixli "Qaçqınların statusu haqqında" Konvensiya, 28 sentyabr 1954-ci il tarixli "Apatridlərin statusu haqqında" Konvensiya, 20 noyabr 1989-cu il tarixli "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyada bildirilir ki, həmin sənədlərdə təsbit edilmiş hüquqlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən həmin Konvensiya ilə qorunan bütün şəxslərə dair tətbiq edilir.

Həmçinin BMT çərçivəsində aktlar mövcuddur ki, birbaşa olaraq ayrı-seçkilinin müxtəlif növlərinin aradan qaldırılması məqsədilə qəbul edilmişdir.

Belə ki, 21 dekabr 1965-ci il tarixli "İrqi ayrı-seçkilinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən, «irqi ayrı-seçkilik» ifadəsi məqsədi, yaxud nəticəsi siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai həyatın hər hansı digər sahəsində insanın hüquq və azadlıqlarının bərabər əsasda tanınmasını, istifadə olunmasını, yaxud həyata keçirilməsini ləğv etmək və ya pisləşdirmək olan, irqi, dərinin rəngi, nəsil, milli, yaxud etnik mənşə əlamətlərinə əsaslanan hər hansı fərqləndirməni, istisnayı, məhdudiyəti, yaxud üstün tutulmanı bildirir.

Həmin Konvensiya irqi ayrı-seçkilinin bütün formalarının ləğv edilməsi məqsədilə iştirakçı dövlətlərin üzərinə bir sıra tədbirlərin görülməsini qoyur (2-4, 6-7-ci maddələr), həmçinin bir sıra hüquqları sadalayır ki, onlara münasibətdə ayrı-seçkilik xüsusilə qadağan edilir (5-ci maddə).

Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 2-ci bəndi müəyyən edir ki, bu Konvensiya onun iştirakçısı olan dövlətlərin öz vətəndaşları ilə onların vətəndaşları olmayanlar arasında qoyduğu fərqlərə, istisnalara, məhdudiyətlərə, yaxud üstün tutmalara şamil edilmir.

Həmçinin həmin Konvensiyaya görə müdafiəyə ehtiyacı olan bəzi irqi və ya etnik qrupun, yaxud ayrı-ayrı şəxslərin lazımi tərəqqisini təmin etmək məqsədilə belə qrup və şəxslərin insan hüquqlarından və əsas azadlıqlardan bərabər istifadə etməsinin təmin olunması üçün zəruri ola

bilən xüsusi tədbirlərin görülməsinə, əgər belə tədbirlər müxtəlif irqi qruplar üçün əlahiddə hüquqların saxlanılmasına gətirib çıxarmırsa və onlar hansı məqsədlərlə tətbiq edilmişdirsə, həmin məqsədlərə nail olunduqdan sonra qüvvədə qalmırsa irqi ayrı-seçkilik kimi baxılmır (1-ci maddənin 4-cü bəndi).

"Qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" 18 dekabr 1979-cu il tarixli Konvensiya ayrı-seçkiliyi qadınların ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında insan hüquqlarının və siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və hər hansı digər sahələrdə əsas azadlıqların zəiflədilməsinə, yaxud tanınmasını, qadınların onlardan istifadə etməsini, yaxud onları həyata keçirməsini heçə endirməyə yönəldilmiş cinsi əlamətə görə hər hansı fərqləndirmə, istisna, yaxud məhdudiyət kimi qiymətləndirir (1-ci maddə).

Konvensiya iştirakçı dövlətlərin üzərinə bütün sahələrdə, o cümlədən, siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə qadınların insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarını kişilərlə rəhbər əsasda həyata keçirmələrinə və onlardan istifadə etmələrinə təminat vermək üçün onların hərtərəfli inkişafını və tərəqqisini təmin edən bütün müvafiq tədbirləri, qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla, qəbul etməsi vəzifəsini qoyur (maddə 3).

Bununla yanaşı həmin Konvensiya iştirakçı dövlətlər tərəfindən kişilərlə qadınlar arasında faktiki bərabərliyin bərqərar olmasının sürətləndirilməsinə yönəldilmiş müvəqqəti tədbirlərin qəbul etməsini ayrı-seçkilik saymır, o şərtlə ki, bu tədbirlər imkanların bərabərliyi və bərabər hüquqlu münasibətlərin məqsədləri əldə edildikdən sonra ləğv edilsin.

Həmçinin həmin Konvensiyaya görə iştirakçı dövlətlər tərəfindən analığın mühafizəsinə yönəldilmiş görülən xüsusi tədbirlər, bu Konvensiyada nəzərdə tutulan tədbirlər daxil olmaqla, ayrı-seçkilik sayılmır (maddə 4).

BMT-nin ixtisaslaşdırılmış müəssisələri tərəfindən də ayrı-seçkiliyin müəyyən sahələrdə ləğv edilməsi məqsədilə aktlar qəbul edilmişdir. Məsələn, 15 iyun 1960-cı il tarixli "Əmək və məşğulluq sahəsində ayrı seçkilik haqqında" Konvensiya, YUNESKO-nun "Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında" 14 dekabr 1960-cı il tarixli Konvensiyası.

Azərbaycan Avropa Şurasının üzvü olduqdan sonra həmin qurumun çərçivəsində bir neçə sənədlərə qoşulmuşdur ki, həmin sənədlərdə ayrı-seçkiliklə mübarizəyə dair müddəalar vardır.

1 fevral 1995-ci il tarixli "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası - milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə yönələn ilk müqavilədir. Həmin Konvensiya bir neçə, o cümlədən, ayrı-seçkiliyin qadağan olunması və milli azlıqlarla əhalinin çoxluğu arasında bərabərliyin təmin olunmasına yardım etmək prinsiplərini təsbit etmişdir.

03 may 1996-cı il tarixli Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyasının E maddəsi "Ayrı-seçkilik edilməməsi" adlanır. Həmin maddəyə əsasən, bu Xartiyada ifadə edilmiş hüquqların yerinə yetirilməsi irqi mənsubiyyətinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dini, siyasi və digər məsləkinə, sağlamlığına, hər hansı milli mənsubiyyətinə, doğulma və ya digər status əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik qoymadan təmin edilir.

Yuxarıda sadalanan sənədlərin arasında 4 noyabr 1950-ci il tarixli "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Konvensiya xüsusi yer tutur. Belə ki, həmin Konvensiya ilə hüquqları pozulmuş şəxs hüquqlarının bərpası üçün səmərəli və real müdafiə mexanizmindən istifadə etmək imkanına malikdir.

Beləliklə də, hazırda qanunsuzluğa, o cümlədən ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxs şikayətlə Avropa Məhkəməsinə müraciət edə bilər.

Milli səviyyədə ayrı-seçkiliyə qarşı effektiv müdafiə vasitələrinin olmaması Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarını öz hüquqlarının müdafiəsi üçün Avropa Məhkəməsinə müraciət etməyə tez-tez vadar edir.

Konvensiyanın 14-cü maddəsində deyilir: "Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərə görə ayrı seçkilik olmadan təmin olunmalıdır".

Beləliklə, hazırda Azərbaycan Respublikasının yurisdiksiyası altında olan şəxslərin malik olduqları ayrı-seçkilikdən ən səmərəli beynəlxalq müdafiə mexanizmləri-"İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Konvensiya və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsidir.

Bu səbəbdən də, ayrı-seçkilikdən beynəlxalq hüquqi müdafiə mexanizmlərindən danışarkən, Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bağlı şikayətlər hazırlayarkən hüquqşünaslar tərəfindən diqqət yetirilməli olan bir neçə vacib məqama toxunmaq istərdik.

Avropa Məhkəməsinin 14-cü maddəyə ümumi yanaşması

Sözgedən maddə üzrə şikayət hazırlanarkən ilk növbədə nəzərə alınmalı hal ondan ibarətdir ki, Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozuntusu yalnız Konvensiyada göstərilən digər maddənin pozuntusu ilə bərabər götürülə bilər.

Məhkəmənin qərarlarını araşdırarkən görmək olar ki, ayrı-seçkiliklə bərabər daha çox Konvensiyanın 8-ci maddəsinin (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ), 9-cu maddəsinin (fikir, vicdan və din azadlığı), həmçinin 11-ci maddəsinin (yığınaqlar və birləşmək azadlığı) pozuntusu müəyyən edilmişdir.

Buna baxmayaraq, məhkəmə təcrübəsində elə işlər də olub ki, məhkəmə birbaşa olaraq maddi hüquq normalarının pozulmasını müəyyən etməsə də, şikayət 14-cü maddə ilə bağlı hissədə baxılmışdır⁴.

Lakin istənilən halda 14-cü maddədə göstərilən ayrı-seçkilik yalnız Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadəyə münasibətdə baş verməlidir.

Ayrı-seçkiliyin anlayışı

Avropa Məhkəməsi ayrı-seçkiliyi obyektiv və əqlabatan səbəblər olmadan eyni situasiyada olan şəxslərə qarşı fərqli münasibətin göstərilməsi kimi qiymətləndirir. Obyektiv və əqlabatan əsasların olmaması o deməkdir ki, münasibətdə fərqlilik qanuni məqsədə yönəlmir və istifadə olunmuş vasitələrlə həyata keçirilməli olan məqsəd arasında mütənasibliyin əqlabatan əlaqəsi yoxdur⁵.

Məhkəmə həmçinin onu da vurğulayır ki, dövlətlər fərqli rəftarın mütənasibliyini qiymətləndirməkdə müəyyən azadlığa malikdirlər. Əlbəttə ki, bu fərqli rəftar qanunvericilikdə nəzərdə tutulmalıdır və qanunvericiliklə müəyyən edilməyən fərqli rəftara yol verilə bilinməz.

Beləliklə, Konvensiyaya dair ayrı-seçkiliyin əsas meyarları bunlardır:

1) cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər status kimi hər hansı əlamətlərə görə Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadədə fərqli davranış;

2) bu fərqli davranışın qanuni məqsədlər daşımaması (yəni qanunvericiliklə nəzərdə tutulmaması), yaxud qanuni məqsədlərlə fərqli münasibət arasında mütənasibliyin olmaması.

Məsələn, "Konstantin Markin Rusiyaya qarşı" işdə (*Konstantin Markin v. Russia*) Məhkəmə bildirmişdir ki, Rusiya hökuməti tərəfindən milli təhlükəsizlik məqsədi ilə kişi hərbcilərə uşağa qulluğa görə məzuniyyətin verilməməsi qanuni tədbirdir. Lakin qanuni məqsədlərlə fərqli münasibət arasında mütənasiblik prinsipinə riayət edilməmişdir. Belə ki, milli təhlükəsizliyi hərbcı kişilərin uşağa qulluğa görə məzuniyyət hüququ olan şəxslərin siyahısından çıxarılmaqla bağlı olmayan digər vasitələrlə də həyata keçirmək olardı⁶.

Hesab edirik ki, bu qərar inqilabi bir qərardır. Belə ki, bu qərarın qəbulu Konvensiyanın sosial hüquqların müdafiəsində daha geniş tətbiq edilməsi tendensiyasını göstərir. Məhkəmə uşağa qulluğa görə məzuniyyət hüququnu şəxsi və ailə hüququna hörmət hüququnun tərkibi kimi qiymətləndirmişdir. Bu presedent tək sosial müdafiə sahəsində deyil, həmçinin əmək

⁴ AİHM, Sommerfeld Almaniyaya qarşı (*Sommerfeld v. Germany*). 8 iyul 2003-cü il tarixli qərar.

⁵ AİHM, Ranqelov Almaniyaya qarşı (*Rangelov v. Germany*) iş üzrə 22 mart 2012-ci il tarixli qərar, §§ 85-86

⁶ AİHM, Konstantin Markin Rusiyaya qarşı (*Konstantin Markin v. Russia*). [Böyük Palata], 2012. 22 Mar. N 30078/06

hüquqlarının pozuntusundan da şikayət verilməsini, o cümlədən ayrı-seçkiliklə müşahidə edilən işə götürməkdən imtina yaxud çıxarılma hallarında Konvensiyanın 8 və 14-cü maddələrini tətbiqini mümkün edir.

Onu da qeyd edək ki, məhkəmə tərəfindən ayrı-seçkiliyin ilk meyarı olan - fərqli davranma ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxsə göstərilən rəftarın onunla eyni situasiyada olan digər şəxslərə göstərilən rəftar ilə müqayisə nəticəsində müəyyən edilir.

Məsələn, “Konstantin Markin Rusiyaya qarşı” işdə ərizəçinin vəziyyəti yalnız uşağa görə məzuniyyət hüququ olan qadınlarla deyil, həmçinin eyni hüquqa malik olan kişi cinsindən olan mülki vətəndaşların vəziyyəti ilə müqayisə edilmiş və Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmişdir ki, kişi cinsindən olan mülki şəxslərə eyni hüquq verilmişdir.

Beləliklə, fərqli rəftara dair müqayisənin məhz anoloji situasiyada olan şəxslər arasında aparılması çox vacibdir. Məsələn, “Karson və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (*Carson and Others v. the United Kingdom*)” qarşı işdə⁷ ərizəçilər bildirdilər ki, Böyük Britaniya qanunvericiliyinə görə ölkə hüdudlarında yaşayan pensionerlərin pensiyasına kifayət qədər əlavələr olduğu halda, digər ölkələrdə yaşayan Britaniya vətəndaşlarına bu əlavələrin verilməməsi ayrı-seçkilikdir. Məhkəmə şikayətçilərin ərizələrini təmin etməkdən imtina etdi. Belə ki, məhkəmə bildirdi ki, şikayətçilər bahaçılıqla seçilən Böyük Britaniyada yaşayan şəxslər ilə müqayisədə fərqli situasiyada olmuşlar.

Dolayı ayrı-seçkilik

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən hüquqşünaslar üçün dolayı ayrı-seçkilik ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi böyük maraq doğurmalıdır. Belə ki, dolayı ayrı-seçkilik anlayışı milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulmamışdır.

Ayrı-seçkilik təkcə oxşar vəziyyətdə olan insanlara qarşı fərqli rəftarın deyil, həm də fərqli vəziyyətdə olan insanlara qarşı eyni rəftarın nəticəsi də ola bilər. Sonuncunu "dolayı" ayrı-seçkilik adlandırırlar, çünki bu halda rəftarın özü deyil, onun nəticələri fərqli olur, belə ki, o, fərqli xüsusiyyətlərə malik insanlar üçün fərqli nəticələrə səbəb olur.⁸

Avropa Məhkəməsi özünün son dövrlərə aid bəzi qərarlarında diqqəti dolayı ayrı-seçkiliyin bu anlayışına cəlb edərək bildirib ki, "fərqli rəftar neytral tərzdə ifadə edilmiş, amma bununla belə hər hansı qrup üçün qeyri-mütənasib dərəcədə zərərli nəticələr doğuran ümumi siyasət və ya tədbir formasını ala bilər"⁹.

Neytral tərzdə ifadə edilmiş qaydaların həyata keçirilməsi nəticəsində vurulmuş zərərin dərəcəsini müəyyən etmək üçün Məhkəmə statistik məlumatlardan istifadə edir və həmin eyni normaların digər fərqli qrupa aid olan şəxslərə təsiri ilə müqayisə edir. Əgər dolayı-ayrı-seçkilik müəyyən edilirsə, bu halda Məhkəmə neytral qaydanın əsaslandırılmış və obyektiv əsaslara malik olub-olmamasını müəyyən edir.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi tətbiq edilən fərqli rəftar qanuni məqsədlər daşmalıdır və mütənasiblik qorunmalıdır.

"Tlimmenos Yunanıstanı qarşı (*Thlimmenos v. Greece*)" işində Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, dövlətlərin “fərqli vəziyyətlərdə olan insanlara fərqli münasibətin göstərməməsi” ayrı-seçkilikdir¹⁰.

Belə ki, ərizəçi əmrə tabe olmama cinayətinə görə məhkum olmuşdur. Ərizəçi ümumi mobilizasiya zamanı öz pasifist əqidəsinə görə (ərizəçi Yehova şahidləri dini etiqadına aiddir) hərbi forma geyinməkdən imtina etmişdir. O, məhkum olunduğu cəzanı çəkdikdən sonra

⁷ AİHM, Karson və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (*Carson and Others v. the United Kingdom*), [Böyük Palata]. 2010. 16 Mar. N 42184/05.

⁸ Ayrı-seçkilik əleyhinə Avropa hüququ üzrə məlumat kitabı, səh.32.

⁹ AİHM, D.H. və Başqaları Çexiya Respublikasına qarşı (*D.H. and Others v. Czech Republic*), [Böyük Palata], (ərizə № 57325/00), 13 noyabr 2007-ci il, 184-cü bənd;

¹⁰ AİHM, "Tlimmenos Yunanıstanı qarşı (*Thlimmenos v. Greece*) [Böyük Palata]. 2000. 6 Apr. N 34369/97. Para. 44; həmçinin, AİHM, *Pretty v. UK*. 2002. 29 Apr. N 2346/02. Para. 88

mühasib vəzifəsinə dair təhsil aldı. Lakin imtahanları müvəffəqiyyətlə verməsinə baxmayaraq ona məhkumluğu olduğuna görə mühasib vəzifəsinə təyin edilməkdən imtina edilmişdi.

Avropa Məhkəməsi ərizəçi tərəfindən cəzasının çəkməsini nəzərə alaraq müəyyən etdi ki, şikayətinin mühasiblik vəzifəsinə buraxılmaması ona qarşı tətbiq olunmuş əlavə sanksiya kimi qiymətləndirmək olar. Bu əlavə sanksiya isə qeyri mütənasibdir və ayrı-seçkiliyə bərabərdir.

Avropa Məhkəməsi müəyyən etdi ki, müvafiq yunan qanunvericiliyi ərizəçinin Konvensiyanın 9-cu (Fikir, vicdan və din azadlığı) maddəsi ilə qorunan hüququnu həyata keçirərkən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnu pozmuşdu. Belə ki, qanunvericilik daha ağır cinayət törədən şəxslərlə müqayisədə ərizəçiyə fərqli rəftarı nəzərdə tutmurdu.

Sübutetmə yükü

Ərizəçilər sübutetmə məsələlərinə böyük diqqət yetirilməlidir. Belə ki, ərizə yalnız əsaslandırılmış olduqda və orada istinad edilən hallar sübuta yetirildiyi halda təmin edilə bilər.

Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bağlı qərarları müzakirə etdikdə müəyyən etmək olar ki, əgər bir şəxs hesab edir ki, onun bərabərlik hüququnun pozulması nəticəsində ona ziyan vurulmuşdursa və bu şəxs yerli məhkəmə və ya digər səlahiyyətli şəxslər tərəfindən onun birbaşa və ya dolayı ayrı-seçkiliyə məruz qalması barədə faktları qaldırmışdırsa, bu halda cavabdeh sübut etməlidir ki, bərabərlik prinsipi pozulmamışdır.

Beləliklə, ərizəçi ona qarşı fərqli rəftarın olmasını sübuta yetirməlidir və bu məsələni milli məhkəmələr qarşısında mübahisələndirməlidir.

Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən, əgər ərizəçi ona qarşı rəftarda fərqliliyi sübuta yetirə bilsə, cavabdeh-dövlət sübut etməlidir ki, bu fərq qanuni və əsaslandırılmış idi və ayrı-seçkilik sayıla bilməz. Beləliklə, sübutetmə yükünün cavabdehin (yəni dövlətin) üzərinə keçməsi üçün şikayətçi ilk öncə sübut etməlidir ki, ona qarşı fərqli rəftər olub və bu rəftər ona məxsus bu və ya digər əlamətə görə baş vermişdir (məsələn qadın olduğuna görə, yaşına görə və s.).

Statistikanın sübut kimi istifadə edilməsi

14-cü maddə ilə bağlı işlərdə Məhkəmə tərəfindən geniş qaydada statistik məlumatların istifadəsinə yol verilir. Məsələn, "Hoogendijk Niderlanda qarşı (*Hoogendijk v. the Netherlands*)"¹¹ işində Məhkəmə bildirdi ki, əgər rəsmi statistika göstərir ki, neytral qayda faktiki olaraq kişilərdən daha çox qadınlara təsir edir, bu halda cavabdeh-dövlət sübut etməlidir ki, bu qayda cins əlaməti üzrə ayrı-seçkiliklə bağlı olmayan obyektiv faktorların nəticəsidir.

Beləliklə, Məhkəmə hesab etdi ki, rəsmi statistika məlumatlarının mövcudluğu sübutetmə yükünün dövlətin üzərinə qoyulması üçün əsasdır.

Həmçinin "Zarb Adami Maltaya qarşı (*Zarb Adami v. Malta*)" işində¹² qərarın ərizəçinin xeyrinə qəbul edilməsi məhz statistik məlumatların əsasında olmuşdur. Bu iş üzrə məhkəmə qərara gəlmişdir ki, ayrı-seçkilik yalnız hüquqi qaydaların nəticəsində deyil, həmçinin konkret vəziyyətin nəticəsi ola bilər.

Bu iş üzrə ərizəçi andlı iclasçılarının seçilməsi zamanı kişilərin sayının qadınlardan üç dəfə çox olması təcrübəsini ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilməsini tələb edirdi. Məhkəmə mövcud vəziyyəti və statistik məlumatları nəzərə alaraq Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə birgə götürməklə 4-cü maddənin 3-cü bəndinin pozulmasını tanımışdır.

Ayrı-seçkiliklə bağlı Azərbaycan qarşı işlər

İndiyə qədər Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində Azərbaycana qarşı Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bağlı qərar mövcud deyildir. Hesab edirik ki, bu hal ölkəmizdə ayrı-seçkiliyin

¹¹ AİHM, Hoogendijk Niderlanda qarşı (*Hoogendijk v. the Netherlands*). (N 58641/00) Qəbul edilənliklə bağlı Birinci Bölmənin qərarıdır; Ərizə qəbul edilməz elan edilmişdi.

¹² AİHM, Zarb Adami Maltaya qarşı (*Zarb Adami v. Malta*). 2006. 20 iyun. N 17209/02

mövcud olmamasından deyil, yazılan şikayətlərin mövcud olan tələbərə uyğun olmaması, bu sahədə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinin öyrənilməməsi ilə bağlıdır. Azərbaycana qarşı çıxarılan qərarlardan müəyyən etmək olur ki, ərizəçilərin istinad etdikləri digər maddələr üzrə pozuntu tanınsa da, Məhkəmə 14-cü maddə ilə pozuntunu tanımamışdır.

Əksər işlər üzrə şikayətin 14-cü maddəsi ilə bağlı hissəsində qaldırılan məsələlər mahiyyət etibarilə Konvensiyanın digər maddələri ilə araşdırılmış məsələlərlə eyni olduğundan məhkəmə ərizəçilərin Konvensiyanın 14-cü maddəsinə zidd olaraq ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı barədə şikayətləri araşdırmağı zəruri hesab etməmişdir.

Məsələn, Fəhmin Hacıyev Azərbaycana qarşı (*Hajiyev v. Azerbaijan*) işdə¹³ ərizəçi iddia edirdi ki, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan məhkəməyə müraciət etmək hüququndan və onun bərsindəki cinayət işinə dair ədalətli və açıq məhkəmə araşdırması hüququndan məhrum edilib. O, həmçinin Konvensiyanın 14-cü maddəsinə zidd olaraq ayrı-seçkiliyə məruz qalmasından şikayət edib. Belə ki, Apellyasiya Məhkəməsi onun vəziyyətinə oxşar vəziyyətdə olan üç digər şəxsə apellyasiya şikayətinə baxıb.

İş üzrə Məhkəmə bu nəticəyə gəlmişdir ki, ərizəçi məhkəməyə müraciət etmək və deməli həm də ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun məhdudlaşdırılmasına məruz qalıb.

Şikayətin 14-cü maddəsi ilə bağlı hissəsinə gəldikdə isə Məhkəmə hesab etmişdir ki, bu şikayətdə qaldırılan məsələlər mahiyyət etibarilə yuxarıda Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi ilə əlaqədar araşdırılmış məsələlərlə eynidir. 6-cı maddə ilə bağlı çıxardığı nəticələri nəzərə alaraq, Məhkəmə ərizəçinin Konvensiyanın 14-cü maddəsinə zidd olaraq ayrı-seçkiliyə məruz qaldığı barədə şikayətini zəruri hesab etməmişdir.

Həmçinin Seyidzadə Azərbaycana qarşı (*Seyidzade v. Azerbaijan*) 3 dekabr 2009-cu il tarixli qərar, Namət Əliyev Azərbaycana qarşı (*Namat Aliyev v. Azerbaijan*) 08 aprel 2010-cu il tarixli qərar, Flora Kərimova Azərbaycana qarşı (*Kerimova v. Azerbaijan*) 30 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarlarda da məhkəmə eyni mövqeyi nümayiş etdirmişdir.

Beləliklə, buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, məhkəmə 14-cü maddənin digər bir maddə ilə götürməklə pozuntusunu o vaxt tanıyır ki, ərizəçinin ayrı-seçkiliyə məruz qalması müəyyən qədər avtonom xarakter daşıyır və ərizəçinin Konvensiyada təsbit edilmiş hər hansı bir hüququnun pozuntusu məhz onun bu və ya digər əlamətinə görə baş vermişdir (yəni ərizəçinin ayrı-seçkiliyə məruz qalması nəticəində).

Azərbaycana qarşı işlərdə 14-cü maddə ilə uğur qazanan ərizəçilərin olmamasının əsas səbəblərindən biri də odur ki, ərizəçilər ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətləri üzrə daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmirlər. Onlar yalnız Avropa Məhkəməsinə şikayət göndərdikdə bu və ya digər hüquqlarının məhz ayrı-seçkilik nəticəsində pozulmuş olduqlarını iddia edirlər.

Halbuki, daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndirilməsi şikayətin qəbul edilən hesab edilməsinin başlıca şərtlərindəndir. (Məsələn, Məmmədov (Cəlaloğlu) Azərbaycana qarşı (*Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan*) 11 yanvar 2007-ci il tarixli qərar, Quliyev və Cərulla Ramazanov Azərbaycana qarşı (*Guliyev and Cerulla Ramazanov v. Azerbaijan*) qismən qəbul edilənliyə dair yekun 14 fevral 2006-cı il tarixli qərardad).

Bundan başqa, Azərbaycana qarşı bir neçə işdə Məhkəmə belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, işin hallarında Konvensiyanın 14-cü maddəsində nəzərdə tutulan hüququn pozuntusundan xəbər verən heç bir məlumat yoxdur. Buna görə də Məhkəmə hesab etmişdir ki, 14-cü maddənin pozuntusu ilə bağlı hissədə şikayət əsassızdır.

Məsələn, Rəhimova Azərbaycana qarşı (*Rahimova v. Azerbaijan*) işdə¹⁴ ərizəçi Avropa Məhkəməsinə ünvanladığı şikayətdə bildirib ki, onun qaldırdığı iddia üzrə mülki icraatın aparılma müddəti Konvensiyanın 6.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan "ağlabatan vaxt" anlayışının tələblərinə uyğun olmamışdır (ərizəçi polis zabiti olan A.-ya qarşı yerli məhkəmədə kompensasiya tələbi ilə iddia qaldırmışdır).

Avropa Məhkəməsi hesab etmişdir ki, ümumilikdə aparılan icraat 4 il səkkiz aydan artıq

¹³ Fəhmin Hacıyev Azərbaycana qarşı (*Hajiyev v. Azerbaijan*) işi üzrə 16 noyabr 2006-cı il tarixli qərar

¹⁴ Rəhimova Azərbaycana qarşı (*Rahimova v. Azerbaijan*) işi üzrə 17 yanvar 2008-ci il tarixli qərar

davam etdiyindən və digər halları nəzərə alaraq iş üzrə aparılan icraat həddindən artıq uzadılıb və "ağlabatan müddət" tələbinə uyğun olmayıb.

Ərizəçi həmçinin hesab edib ki, onun işi üzrə cavabdeh qismində çıxış edən şəxsin məhz polis məmuru olduğu üçün ölkədaxili məhkəmələr ona qarşı qərəzli olub və 6-cı maddə götürməklə Konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozuntusunu da iddia edib.

Məhkəmə haqlı olaraq şikayəti bu hissəsə əsassız hesab etmiş və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndlərinə əsasən rədd etmişdir.

Belə ki, işin halları ilə tanış olarkən müəyyən edilib ki, cavabdehin məhz polis olması ümumiyyətlə yerli orqanlarda araşdırma obyektı olmamış, şikayətçi bu halı ölkədaxili məhkəmələrdə mübahisələndirməmişdir. Həmçinin işin hallarından müəyyən edilməmişdir ki, iş üzrə cavabdehin polis olması işə hər hansı bir təsir göstərmişdir.

Rəsul Quliyev Azərbaycana qarşı (*Rasul Guliyev v. Azerbaijan*) işdə¹⁵ Məhkəmə bildirmişdir: "... şikayətçinin saxtalaşdırılmış məhkəmə işi və qanunsuz həbs qərarı ilə bağlı şikayətləri ilə birlikdə götürülmüş 14-cü maddəyə dair şikayətinə gəldikdə, Məhkəmə hesab edir ki, şikayətçinin ayrı-seçkilik barədə iddiası əsassızdır. Şikayətçi, onun siyasi fəaliyyəti ilə hakimiyyət orqanlarının onun əleyhinə yönəlmiş hərəkətləri arasında hər hansı bir birbaşa əlaqəni təsdiq edən dəlillər təqdim etməyib. İşdə olan materiallar arasında Məhkəmə qeyd edir ki, şikayətçiyə qarşı cinayət məhkəmə icraatı onun ümumi xarakterli cinayətlər törətməsində şübhələrə əsaslanır və siyasi fəaliyyəti ilə heç bir formal əlaqəsi yoxdur. Beləliklə, həbsə alınma barədə qərar formal olaraq şikayətçinin müxalif partiyaya mənsub olmasına deyil, başqa səbəblərə əsaslanır".

Bundan sonra Məhkəmə çox bir maraqlı sual səsləndirərək, özü də ona cavab vermişdir: "Belə olan halda, bir sual qalır ki, hakimiyyət orqanlarının formal olaraq siyasi əsaslara söykənməyən cinayət məhkəmə icraatına başlaması siyasi motivlərə əsaslanmayıb ki? Bununla bağlı Məhkəmə qeyd edir ki, yuxarıda qeyd edilənlərə uyğun olaraq, saxtalaşdırıldığı iddia edilən cinayət işinə dair şikayətlər hazırkı mərhələdə vaxtından əvvəl verilmiş sayılır. Beləliklə, cinayət məhkəmə icraatı hələ bitmədiyinə və nə məhkəmə araşdırması, nə də ittiham hökmü olduğuna görə Məhkəmə hazırkı mərhələdə hakimiyyətdə orqanlarının hər hansı siyasi motivlərinin mövcudluğuna dair mülahizə yürüdə bilməz".

Məhkəmə ölkə daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükəndərməsinin vacibliyini bir daha vurğuladı.

Beləliklə, Avropa Məhkəməsi tərəfindən ayrı-seçkiliklə bağlı işlərin dəqiq araşdırma mexanizmi müəyyən edilmişdir ki, bu mexanizm işlərə baxarkən yerli hakimlər və şikayət hazırlayarkən hüquqşünaslar tərəfindən nəzərə alınmalıdır. Avropa Məhkəməsinin ayrı-seçkiliklə bağlı təcrübəsinin öyrənilməsi və ayrı-seçkiliyi yerli məhkəmələrdə mübahisələndirərkən Konvensiyanın müddəalarına və Avropa Məhkəməsinin qərarlarına istinad edilməsi bu cür mübahisələrin müvəffəqiyyətlə nəticələnməsinə gətirəcək və bu şikayətlər üzrə məhkəmə müdafiəsinin səmərəliliyini artıracaq.

¹⁵ Rəsul Quliyev Azərbaycana qarşı (*Rasul Guliyev v. Azerbaijan*) iş, qəbul edilənliyə dair 27 may 2004-cü il tarixli qərardad.

Nəticə

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərdən bu nəticəyə gəlmək olur ki, bərabərlik prinsipi Azərbaycan qanunvericiliyinin əsas prinsiplərindən olsa da, milli qanunvericilikdə ayrı-seçkiliyə dair vahid terminologiya mövcud deyil, ayrı-seçkiliklə birbaşa mübarizə aparən qanunun qəbul edilməmişdir, müəyyən sahələri tənzimləyən qanunvericiliklə birbaşa olaraq ayrı-seçkilik qadağa edilsə də, ondan mübarizə mexanizmləri nəzərdə tutulmamışdır, həmçinin ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmiş məhkəmə təcrübəsi yox səviyyədədir.

Halbuki, bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində bilavasitə ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmiş qanunvericilik aktları mövcuddur. Məsələn Bolqarıstanın 2003-cü il tarixli "Ayrı-seçkilikdən müdafiə haqqında" Qanunu bu sahədə ən detallı işlənmiş qanunlardan hesab edilir.

Azərbaycanda bilavasitə ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmiş bir qanun mövcuddur - "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 10 oktyabr 2006-cı il tarixli Qanunu. Bu qanun da yalnız gender əlaməti üzrə yol verilən ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmişdir. Lakin bu qanun belə şəxsin ayrı-seçkilikdən real müdafiə mexanizmlərini nəzərdə tutmur.

Ümumilikdə Azərbaycanda ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslər ümumi qaydada məhkəmələrə müraciət edərək hüquqlarının bərpasını tələb edə bilirlər. Lakin bir çox hüquqi ölkələrdə olduğu kimi milli qanunvericiliklə məhkəmələrdə ayrı-seçkiliklə bağlı işlərə baxılması zamanı ayrı-seçkiliklə mübarizənin səmərələşdirilməsi məqsədilə müəyyən xüsusiyyətlər nəzərdə tutulmamışdır. Məsələn, bir sıra ölkələrin qanunvericiliyinə görə ayrı-seçkiliklə bağlı məhkəmə araşdırmalarında sübutetmə yükü məhz cavabdehin üzərinə qoyulur (məsələn, Niderland Krallığı). Yaxud məhkəmə tərəfindən ayrı-seçkiliklə bağlı işlərə baxılarkən qeyri-hökumət təşkilatlarına həmin işlər üzrə keçirilən proseslərdə iştirak etmək hüququ verilir (Məsələn, Rumıniya).

Azərbaycan Respublikasında ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxs digər hüquqları pozulmuş şəxslərlə müqayisədə hər hansı bir əlavə müdafiə mexanizminə malik deyil. O cümlədən, bu cür şikayətlər məhkəmədə araşdırılarkən bütün sübutetmə yükü birbaşa olaraq iddiaçının üzərinə düşür. Bu səbədən də iddiaçı onun hüququnun məhz ona qarşı yol verilən ayrı-seçkilik əsasında pozulduğunu sübut etməkdə çətinlik çəkir.

Yerli məhkəmə təcrübəsini araşdırarkən müəyyən edilir ki, məhkəmələr şəxslərin pozulmuş hüquqlarının bərpasını təmin etsələr də, hüquq pozuntusunun səbəbini müəyyən etmirlər. Belə bir tələb qanunvericiliklə də birbaşa müəyyən edilmir. Bu səbədən də, iddiaçılar özləri də hüquq pozuntusuna məruz qaldıqlarını mübahisələndirsələr də, hüquqlarının məhz ayrı-seçkilik əsasında pozulmasını vurğulamırlar.

Bu hallar ayrı-seçkiliklə mübarizəni qeyri səmərəli edir.

Həmçinin ölkəmizdə bərabərlik prinsipinin riayət edilməsini təmin edən xüsusiləşdirilmiş orqanın olmaması da, ayrı-seçkiliklə mübarizəyə mənfi təsir göstərir. Belə orqanların mövcud olmaması ona gətirib çıxarır ki, ayrı-seçkiliklə bağlı fərdi müraciətlər əsasında müdaxilələr mövcud olsa da, bu sahədə strateji müdaxilə yoxdur.

Bu səbəbdən də ayrı-seçkiliklə bağlı yerli səviyyədə mövcud olan mübarizə mexanizmlərini təkmilləşdirmək məqsədilə beynəlxalq müdafiə mexanizmlərinin öyrənilməsi zəruridir.

Ayrı-seçkilikdən mövcud beynəlxalq müdafiə vasitələrinin sırasında ən səmərəli mexanizm - Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsidir.

Belə ki, digər hüquqi müdafiə mexanizmlərinə aid olan İnsan hüquqları Komitəsi, İşgəncələr əleyhinə Komitə, İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə, Qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitənin qərarları iştirakçı dövlətlər üçün tövsiyə xarakteri daşıyır.

"İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 46-cı maddəsinə əsasən isə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarları iştirakçı dövlətlər üçün məcburidir. Bu səbəbdən də "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında"

Avropa Konvensiyası və Konvensiyanın müddəalarını tətbiq edən Məhkəmə ayrı-seçkiliklə mübarizədə əvəzəlməz rol oynayır.

Məhkəmənin qərarlarının çoxşahəli təsirləri olur. Belə ki, Konvensiyanın bu və ya digər maddəsinin pozuntusunu tanıdığı halda Məhkəmə ərizəçiyə ədalətli əvəz təyin edir. Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş kompensasiyanın ödənilməsindən başqa iştirakçı dövlət ərizəçinin hüquqlarının bərpasına yönələn müəyyən tədbirlər, bəzi hallarda isə bu cür pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlər həyata keçirməlidir.

Bundan başqa, Məhkəmə qərarları həmçinin yerli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, həmçinin yerli məhkəmə təcrübəsinə böyük müsbət təsir göstərir. Bu səbəbdən də Məhkəmənin ayrı-seçkiliklə bağlı işlər üzrə təcrübəsinin öyrənilməsi ayrı-seçkiliklə ümumi mübarizədə əvəzəlməz rol oynayır.
